

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

Ա Մ Ա Ա Գ Ի Ր

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ,
ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.

ԹԻԻ Զ.

ՏԱՐԻ ԺԶ:

ՑՈՒՆԻՍ 50

Ք Ո Ղ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ. Կրօն եւ կրօնագիտութիւն. Յ. Վ. Մ.	221
ՊԱՏՄԱԿԱՆ. Յունաստանի ապստամբութիւնը եւ վերականգնումը Թարգ. շարունակելի ֆ. Վարդանեան.	226
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Բեւեռածեւ արձանագորութիւն. Մ. Ե. Սմբատեան.	259
Պ. Գնունու Գրիստոնէականի բննադատութիւնը. շարունակելի. Յ.	
Վ. Մովսիսեան.	244
Ճառ ի հոգեհանգիստ Տ. Գէորգ Գ. Կաթողիկոսի Ա. Կանայեան.	252
ԱԶԳԱՅԻՆ. Հոգեհանգիստ Հանդուցեալ Տ. Գէորգ Գ. Կաթողիկոսի.	256
Աղէքսանդրապօլի նոր Յաջորդը.	260
Ս. Էջմիածնի տօնը.	261
Հայ բողոքական հասարակութիւն եւ Ամերիկեան Միսիօնարք. Հայ աւետարանական Յարութիւն Արիստակէսեան.	263
ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼԺ.	274
ՊԱՇՏՏՈՆԱԿԱՆ. Սինօղի օրագորութիւնից քաղուածք. Վարչական, Դա- տաստանական եւ Դպրոցական.	274
Յայտարարութիւն Վարժարան ամսագրի	

Վ Ա Ղ Ա Ր Շ Ա Պ Ա Տ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՇՆԻ.

ՌՅԼԲ—1883

ՎՐԱՐԱՏ. ԱՄՍԱԳՐԻ ՊԵՅՄԱՆՈՒՄ.

Արշալույսը իւրաքանչիւր ամիս մի անգամ կ'հրատարակվի, բաղկանալով վեց թերթից. այսինքն քառասուն և ութ երեսներից՝ ճանապարհածախսով տարեկան գինն է Ռուսաստանի մէջ 4 ռուբլի. — Տաճկաստանի մէջ 3 արծմէճիտ. — Պարսկաստանի մէջ 5 ռուբլի. — Հնդկաստանի մէջ 6 ռուբլ. — Եւրոպա (Փարիզ, Լոնդոն, Յիւրիկա, Բեռլին) 20 ֆրանկ. բաժանորդագրութիւնը կանխավճար պէտքէ լինի և ամսագրիս տարեգլխից սկսած:

Արտաքուստ եկած յօդուածներէրց և նամակներէրց՝ ամսագրիս ուղղութեան և նպատակին վերաբերեալ և յարմար եղածները միայն կընդունվին ի հրատարակութիւն: Եօդուածները պէտքէ պուշ գրել և ամբողջութեամբ ուղարկել առանց շարունակել թողնելու:

Ամենայն գրութիւններ պէտքէ այսպիսի հասցեով ուղարկել. — ՎՐԱՐԱՏ ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ. Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ. Въ Редакцію Журнала «АРАРАТЪ». Багаршанатъ.

ՎՐԱՐԱՏ. ԱՄՍԱԳՐԻ

ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԻ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

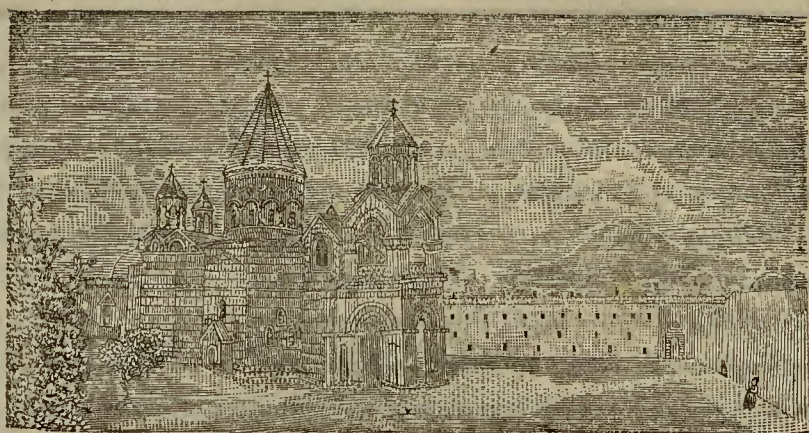
ԻՒՆՈՅՆ ԻՆՆԵԿՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԵՐ.

Աստախանի բնմ.

Աստախան	Յովսէփ քհնյ. Բէկնաղարեան
Գեորգեւսի	Սարգիս քհնյ. Տէր Պօղոսեան
Եղեւնիս	Գէորդ քհնյ. Յարութիւնեան
Ղպն	Խորէն քհնյ. Ղօրիանեան եւ Յովհաննէս Գուլուբէկեան
Մոզդոկ	Թադէոս ա. քհնյ. Խոսրովիան
Թատապոյ	Բարձուղիմէոս քհնյ. Բէդուկեան
Պէտրովսկ	Վահան քհնյ. Յ. Մելիքիսեղեկեան
Վանդիկանիկազ	Պետրոս քհնյ. Կուսիկեան

Բասաբաթայի բնմ.

Ակկերման	Աբրահամ քհնյ. Մարութեան
Գրիգորիօպօյ	Դաւիթ քհնյ. Շահինեան
Եկասեռիմօյար	Մինաս ա. քհնյ. Բարեան
Եյսպ	Մարգար ա. քհնյ. Սուրիասեան
Խրիմ Հին	Դաւիթ քհնյ. Քէշիշեան
Կառասոքազար	Յովհաննէս քհնյ. Սարքեան
Կէրյ	Օգոնտիոս քհնյ. Զորայեան
Մելիսօպօյ	Պ. Գէորդ Խարամբեան
Մոսկվա	Յակոբ ա. քհնյ. Սուրէնեան
Նախիչեւան Նոր	Հոգեւոր Կառավարութիւն Հայոց
Ռ. Խալ Բաղաբ.	Գէորդ քհնյ. Աղայեան
Ս. Պետերբուրգ	Գէորդ քհնյ. Խանժարճեան
Սիմեոնօպօյ	Օգոնտիոս քհնյ. Կոպչակեան
Քիշնև	Կոնստանտին Հայոց
Օդեսսա	Գրիգոր քհնյ. Խորասանեան
Օրազար	Օգոնտիոս քհնյ. Հայրունի
Յրենյ	Կարապետ քհնյ. Զորայեան
Հնկեշ	Յակովբ քհնյ. Թօսունեանց

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Զ. — ՇՐՋԱՆ ԺԶ.

1883

ՏԱՐԻ ԺԶ. ՅՈՒՆԻՍ 30

ԿՐՕՆ ԵՒ ԿՐՕՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ (*).

Մարդկային ընկերութեան մէջ կրօնն ու կրօնագիտութիւնը ամենահին ժամանակներից սկսած առաջին եւ անհրաժեշտ պահանջ են եղել մի քանի պատճառներով: Կրօնն ու կրօնագիտութիւնը զանազան ազգերի մէջ զանազան ուղղութիւն են ստացել. եւ սորա պատճառներն են նախ՝ երկիրը իւր տեղագրութեամբ՝ որ ժողովրդի հոգեկան դրութեան վերայ մեծ ազդեցութիւն ունի. եւ երկրորդ՝ ժողովրդի կրթութեան աստիճանը: Այսպէս, չինաստանցու կրօնն ու կրօնագիտութիւնը այլ ուղղութիւն ունին՝ հնդիկները այլ. հին պարսկիներ այլ ուղղութիւն ունէր, փիւնիկները, եգիպտացուներ եւ յոյները այլ: Բայց բոլորի

(*) Անցեալ 1887/8 ուսումնական տարեշրջանում Ալեքսանդրապոլի հոգեւ. վիճակային դպրոցի Պ. դասարանի աշակերտներին Հայ ծխական հոգեւոր դպրոցների ուսուցչութեան և հոգեւորականութեան համար պատրաստելու աղաքաւ հարկ եղաւ ամենայն օր ճաշից յետոյ էական առարկաներից մի մի դաս խօսել սահմանեալ նախագծով, որ պատրաստել էր իմ նախագահութեամբ կազմած մասնաժողովը. այս դասախօսութիւններին պէտքէ հետեւէին փորձնական դասեր թէ ու-

վախճանն էլ մարդկային բնաւորութիւնը ազնուացնելն էր. բոլորի վախճանն էլ մարդուն գազանային եւ անասնական դրութիւնից հանելով՝ մի աւելի կատարեալ դրութեան հասցնելն էր։ Զանազան ազգեր զանազան կրօն եւ կրօնագիտութիւն ունէին. բայց ամենից ընտիրն ու կատարեալը միայն Հրէիցն էր. որովհետեւ Հրէից կրօնն միայն ունէր այն բոլոր կատարելութիւնները, որոնք մարդուն իւր յատկացեալ աստիճանի վերայ են կանգնացնում։ Այդ կատարելութիւններն են ճշմարիտ Աստուածածանութիւնը, որ սկիզբն ու աղբիւր է վարքի եւ բարքի ազնուութեան։

Այն դարերում, երբ մարդիկ բնութեան երեւոյթների արհաւիրքի տակ կաշկանդուած. ինչից որ վախենում էին եւ ինչից որ բարութիւն էին սպասում, աստուած համարելով պաշտում էին, եւ այդ աստուածներին հաճելի լինելու համար ներելի եւ աններելի միջոցների էին դիմում—մինչեւ անգամ մարդազոհեր կատարելով.—հրէից կրօնը բնութեան արհաւիրքը միայն բնութեան արհաւիրքը համարելով, ծանօթացրեց բնութեան ճարտարապետին—երկիքն ու երկիր ստեղծող Աստուծուն։

Ճշմարիտ Աստուածածանութեան պատիւը պատկանում է հրէից ազգի առաջին նահապետին—Աբրահամին, իսկ այդ նահապետի վարքն ու բարքը եւ նորա պատմութիւնը աստուածածանութեան, աստուածապաշտութեան առաքինութեան եւ մարդկային բնաւորութեան ազնուութեան կատարեալ պատ-

սուցիչների և թէ Պ. դասարանի աշակերտների կողմից, Առաքեաների դասաւանդութիւնը երկու տեսակ էր որոշուած, մի քանիսը պետքէ շարունակուէին որպէս լրացող դպրոցական շրջանին, իսկ մի քանիսը՝ որպէս նախապատրաստութիւն հայ եկեղեցու և դպրոցներին ծառայելու համար։ Փոխանորդութեան պաշտօնով գտնուած լինելով Ալէքսանդրապօլում՝ ստանձնեցի կրօնական գիտելեաց դասաւանդութիւնը։ Այդ պարտաւորութիւնը կարեցի այն ձևով, որի ծրագիրն է այս և հետեւելիք կրօնական յօդուածները, Հանգամանքները թոյլ չըտուին նախապատրաստել աշակերտներին փորձնական դասերի համար. այն ինչ միւս վարժապետները անթերի կատարեցին և հաւատումեմ, որ կը կատարեն իրանց յօժարակամ և առանց ակնկալութեան ստանձնած պարտաւորութիւնը. այդ բարեսէր պարոններին յայտնումեմ իմ լիովին շնորհակալութիւնը։

Յ. Վ. Մ.

կեր կարող է համարուել: Ասացի որ երկիրը իւր տեղադրութեամբ մեծ ազդեցութիւն ունի ժողովրդի հոգեկան դրութեան վերայ հետեւաբար եւ կրօնական համոզման վերայ: Դառնանք այժմ դէպի այն երկիրը, ուր բնակումէր Աբրահամ եւ նորա ազգը:

Այն երկիրը, որ շրջապատուած է Միջերկրական, Կարմիր ու Պարսից ծովերով եւ Եփրատ գետով, իւր առատ բերրիութեամբ եւ իւր աւազոտ անապատներով երկրագնդի վերայ գրեթէ մի հատիկ տեղն է, ուր բնութիւնը իւր փառայեղութեամբ թագաւորումէ կապոյտ աստեղազարդ երկնակամօրի տակ. իւրաքանչիւր մարդ զգացումն է. այն տեղ է կրօնների որորանը: Այդ փոքրիկ տարածութիւնը համաշխարհային կրօնական երկու վարդապետութիւններ յառաջ բերեց. որոնք հիմնուած լինելով ճշմարտութեան վերայ, միմեանցից շատ կամ սակաւ տարբերութեամբ տիրապետումեն եւ են ընտրելագոյն կրօնները ամբողջ երկրագնդի վերայ: Այս կրօնական վարդապետութիւններն են Մուսուլմանականը, եւ Քրիստոնէականը, որոնց հետեւեց նաեւ հայկապետականը, որի բարոյականը նուազ է քան առաջիններիցը: Աբրահամ նահապետը այդ երկիրը գրեթէ ամբողջապէս պատեց եւ իբրեւ գաղթական՝ բնակուեց Քանանացւոց երկրում Գարիզին եւ Գեբաղ լեռների Սելքէմ կոչուած հովտում: Աբրահամի հաւատը աւանդաբար որդուց որդի պատմուելով՝ հառաւ Մովսէսին, որ թէ եւ հրէայ բայց բաղդի բերմամբ Եգիպտոսի արքունիքում սովորելով այն ժամանակի բոլոր գիտութիւնները, Եգիպտական արքայական գերդաստանի անդամն էր համարւում, եւ իւր ազգի համար քստ երեւութին կորած էր. բայց ոչ, այդպէս չեղաւ, այլ ընդհակառակն, բարձր գիրքն ուստացած կրթութիւնը նորա բարբր աւելի ազնուացրել էին. իսկ նա՝ միշտ ինչպէս ազգով՝ նոյնպէս էլ կրօնական համոզմամբ հրէայ մնաց: Մովսէս իւր կրօնական համոզմամբ ու մարդկային զգացմամբ մեր առաջին մի սքանչելի օրինակ է մարդկային առաքինութեան. նա իւր հարստահարումը ազգակիցը պաշտպանելով՝ մի գեղեցիկ օրինակ դարձաւ ամեն մէկին — գութ ունենալ դէպի թշուառները, պաշտպանել նոցա՝ հարստահարողների դէմ. եւ առ ոչինչ համարելով տնտեսական պատիւն ու փառքը՝ ազգից աւելի զգածուել եւ ազգա-

կիցը պաշտպանելու համար զոհել փառքն ու պատիւը, թէեւ ազգի մէջ էլ յաջողութիւն չունենայ: Այս բարեմասնութիւնը մենք տեսնում ենք Մովսէսի մէջ, որ իւր այդ կատարելութեամբ կարողացաւ իւր ազգի Փրկիչն ու գոյութեան հիմնաքարը լինել: Նա իւր ազգը գաղթականութիւնից դէպի մի հաստատուն բնակավայր գործնելուց առաջ՝ ջանաց ազգին հաստատուն կրօնական պաշտամունք էլ շնորհել: Աւանդական աստուածածանօթութիւնն ու աստուածպաշտութիւնը նա բաւական չք համարեց իւր ազգի գոյութեան համար. նա մտածեց գրաւոր կրօնագիտութիւն տալ իր ազգին, եւ կատարելապէս յաջողեց: Նա նախ քան իւր ազգին հաստատուն երկիր շնորհելը, քառասուն տարի անապատի մէջ թափառել տուեց, մինչեւ որ նոր գրաւոր օրէնքի մէջ վարժեցրեց իրան հետեւող ժողովրդին. մինչեւ որ մեռան այն ամեն մարդիկը, որոնց միտքը դէպի Եգիպտոս էր ձգտում՝ իսկ հոգին՝ դէպի եգիպտական կրօնից պաշտամունքը: Արդարեւ այս ամենը մեծ գործ էին, եւ Մովսէս յաջողութեամբ գլուխ տարաւ Աստուծոյ առաջնորդելովը:

Մովսէս իւր ազգային կրօնական աւանդութիւնները հաւաքելով եւ իւր գործերն ու նոր կարգաւորեալ կրօնական պաշտամունքը կարգի դնելով, հրէից ազգին շնորհեց մի գիրք, որ հինգ մասն է բաժանւում եւ կոչւում է Գեոմատեան Մովսէսի: այդ բաժիններն—են Ա. Ծնունդք, ուր մինչեւ ինքն հասած աւանդութեան համեմատ Սուրբ Հոգւոյ ներշնչմամբ պատմում է Աստուծոյ գոյութիւնը, աշխարհի ստեղծագործութիւնը, նախամարդոց ստեղծուիլը, նոցա երանական փառքը, մարդկային բնաւորութեան յատուկ՝ նոցա ամբարտաւանութիւնն ու նորա հետեւանք՝ անկումն, մարդկային սեռի աճումն, առաջին եղբայրների եղբնական գործը, առաքինագործ մարդոց՝ Աստուծոյ որդի իսկ չարագործ մարդոց՝ մարդկան որդի կոչուիլը, մարդկային վարուց ապականութիւնը, ջրհեղեղը, արդար մարդու փրկութիւնը, համատարած կռապաշտութիւն, Աբրահամն աստուածպաշտութիւնը եւ Աստուծոյ խնամքը դէպ ի նա, վերջապէս իւր ազգի առաջին նահապետների արկածները եւ դէպ ի եգիպտոս տեղափոխուելու մօտրամասնութիւնները: Այդ բաժանման մէջ Մովսէս իւր ազգային աւանդութեան վերայ յենելով՝ քարոզում է ճանաչել մի Աստուած մշտնջենաւոր յաւիտենական եւ բարի:

ճանաչել բոլոր բաները թէ երկրիս վերայ եւ թէ երկնքում՝ միայն արարած. ցոյց է տալիս առաքինութիւնը միշտ վարձատրուած, իսկ մոլութիւնը՝ պատժուած: Այդ գիրքը աստուածգիտութեան եւ բարոյականութեան մի աղբիւր է, որից հարկաւոր տեղեկութիւնները կարող ենք մենք ստանալ աստուածապաշտ եւ առաքինի լինելու համար:

Բ. Եւք, ուր պատմումէ Մովսէս հրէաների եգիպտոսում կրած տառապանքը, բայց միտ աստուածապաշտ ու առաքինի մնալը, Աստուծոյ խնամքը դէպ ի հրէից ազգը, հրէից ազգի ազատութիւնն եգիպտոսից, անապատի մէջ թափառելը եւ գրաւոր օրէնք ու կազմակերպեալ կրօնական պաշտամունք ստանալը Մովսէսի ձեռքով:

Գ. Ղեւտականք, ուր պատմումէ Մովսէս հրէից կրօնի պաշտօնեաների պարտականութիւնները, եւ ծիսական մանրամասնութիւնները, որ հրէայք իբրեւ ազգ եւ իբրեւ մի կրօնական համայնք պէտքէ ունենային:

Դ. Թիւք, ուր մէջ է բերում Մովսէս հրէից մարդութիւն իւրեանց տասն եւ երկու նահապետութեանց կարգով եւ նոցա դասաւորութիւնը, Ղեւտացիների բացառութիւնը այդ թուից՝ իբրեւ Աստուծոյ պաշտօնեաների, զանազան հրահանգներ՝ կրօնի պաշտամանի մասին, նախազգուշութիւններ, առողջապահութեան համար, պատրաստութիւններ՝ խոստացեալ երկիրը մանելու համար, օրինազանցների պատիժը, հրէաների առաջին հանգիպումն քանանացիներին, վարքի ապականութիւնը եւ նորա պատիժը, եւ տօների կատարման մասին հրահանգութիւնները:

Ե. Երկրորդ օրէնք, այս գիրքը հրէից ազգի ծիսակատարութեան, առողջապահութեան եւ դատաստանական պատուէրների կրկնութիւնն է, որոնք արդէն Ելից, Ղեւտացւոց եւ Թուոց գրքերումը կան:

Մովսիսի հնգամաստեանը ըստ բովանդակութեան՝ է—

Ա. Իբրեւ կրօնական հաւատալիք՝ — ճանաչել եւ պաշտել մի Աստուած ստեղծող երկնքի եւ երկրի, եւ մարդն իւր աստուածանմանութեամբ՝ ազատ իւր գործողութեանց մէջ:

Բ. Բարոյախօսութիւն, առաքինութեան եւ մօլութեան օրինակներով, առաքինութիւնը միշտ վարձատրուած, իսկ մոլութիւնը միշտ պատուհասուած:

Գ. Օրէնքներ եւ հրահանգներ՝ որով ժողովուրդը պէտքէ Աստուծոյ ընտրեալ ազգ մնար եւ չը խառնուէր այլազգիների հետ: Այս օրէնքները երեք մասն կարելի է բաժանել.

Ա. Միասկատարութեան հրահանգներ աստուածապաշտութեան համար. Բ. Առողջապահութեան կանոններ՝ ժողովուրդը հարաւային կլիմային յատուկ հիւանդութիւններից ազատ պահելու համար, եւ Գ. դատաստանական օրէնքներ՝ ժողովրդի ընթացիկ գործերը ըստ իրաւանց եւ արդարութեան կարգադրելու համար:

Այն ազգը, որ միակ ճշմարիտ աստուածապաշտն էր, այս տեսակ պատրաստութեամբ մտաւ իրեն խոստացուած երկիրը, որի տեղագրութիւնը արժէ գիտենալ—այդ ազգին լաւ ճանաչելու համար՝ որ մեր Քրիստոնեայ եկեղեցուն պարգեւեց բարոյագիտութեան մի մեծ մատեան, մի սուրբ գիրք՝ որ կոչւումէ Աստուծոյ Կրօնը, որ իւր ներքին բովանդակութեամբ շատ ու շատ բարձր է գրազաշտական ազանդի Զննգավեստայից, Հնգկաց Վեդայից եւն:

Մովսիսի առաջնորդութեամբ եգիպտոսից դուրս եկած հրէաները բնակուեցին Յորդանան գետի հովտում, իսկ Յորդանան գետը Սիրիայի լեռնաշղթաներից սկիզբն առնելով՝ հիւսիսից հարաւ հոսելով՝ թափւումէ Մեռեա, ծովի մէջ: Որով հրէից բնակած երկրի սահմաններն են հիւսիսից՝ Սիրիա կամ Ասորիք, արեւելքից ու հարաւից՝ Արաբիա, արեւմուտքից՝ Փիւնիկէ, Միջերկրական ծով եւ Փղշտացիք. որով հրէաստանը Պաղեստին է կոչւում: — Հրէաստանը լեռնոտ երկիր է, եւ լեռների գլխաւոր շղթաներն են բուն երկրի մէջ Կարմեղոս եւ Թափօր՝ Յորդանանի արեւմտեան կողմը, Գազաադու լեռներ՝ արեւելեան կողմը. Հերմոն, Լիբանան եւ Անտի—Լիբանան՝ երկրի հիւսիսային սահմանների վերայ՝ որոնցից սկսւումէ Յորդանան գետը: Զրաշատ եւ կանոջազարդ սարը Հրէաստանի մէջ Կարմեղոսն է, որ վերջանումէ Միջերկրական ծովի ափին:

Երկիրը ընդհանրապէս մեծ գետեր չունի. մեծ գետը Յորդանանն է, որ հիւսիսից հարաւ գալով՝ թափւումէ Մեռեալ ծովի մէջ: Մի քանի հեղեղատներ էլ կան, որոնք է՝ որ թափւումեն Յորդանան գետի մէջ, մի քանիսն էլ Միջերկրական ծովը, որոնք

ոչ այնքան իւրեանց մեծութեամբ յայտնի են՝ որչափ պատմական անցքերի յիշատակութեամբ:

Սմեռամեծ լինը Մեռեալ ծովն է, որ գտնվումէ երկրի հարաւային արեւելեան կողմը: Կան երկու լճեր եւս, որոնք ուղղակի Յորդանանից են կազմուած, եւ դոքա են Տիբերիայ կամ Մարբոնի լիճ՝ հիւսիսային կողմը եւ Գեոնեսարէթի լիճ, երկրի մէջ տեղը:

Երկիրը իւր բնական տեղադրութեամբ՝ երկու մասն է բաժանվում եւ Յորդանանի արեւելեան կողմը կոչվում է Երկիր յայնկոյս Յորդանանու: Յորդանանի արեւմտեան կողմի երկրի հիւսիսային մասը՝ կոչվումէ Գալիլիա, միջին մասը՝ Սամարեա, իսկ հարաւայինը՝ Յուդայի երկիր:

Ըստ քաղաքական մասին՝ երկիրը բաժանվումէր երկու թագաւորութիւն, Յուդայի թագաւորութիւնը գտնվումէր երկրի հարաւային մասնում՝ Յորդանան գետի եւ Մեռեալ ծովի արեւմտեան կողմը եւ մայրաքաղաքն էր Երուսաղէմ՝ ուր էին հրէից համազգային տաճարը եւ կրօնական սրբութիւնները: Իսրայէլի թագաւորութիւնը իւր մէջ բովանդակումէր Սամարիա եւ Գալիլիա գաւառները եւ ամբողջ Յայնկոյս Յորդանանու երկիրը: Իսրայէլի թագաւորութեան մայրաքաղաքը Սամարիան էր:

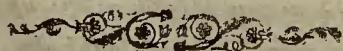
Բուն Հրէաստանը շատ ընդարձակ չէր եւ հազիւ երկու միլիօն ժողովուրդ կարողանար բովանդակել իւր մէջ: Թէեւ Միջերկրական ծովը Հրէաստանի արեւմտեան սահմանն էր կազմում, բայց նորանից օգուտ չէին քաղում, որովհետեւ նոքա նաւարկութիւն եւ ծովային վաճառականութիւն չէին անում. նոքա յաճախ յարաբերութիւն ունէին Եգիպտոսի հետ ցամաքով:

Ինչ է պատճառը որ քրիստոնեայ եկեղեցին ընդունել է այդ ազգի կրօնական վարդապետութեան մատենանը, յարգումէ դորան, թէեւ այդ գիրքը արտադրող ազգին եթէ չէ ատում ու հալածում՝ չէ էլ սիրում: Արդէն մի քիչ խօսեցինք Մովսիսի հրեա մատենանի համար թէ ինչ արժանաւորութիւններ ունէր այդ մատենանը. բացատրեցինք. — Հրէից Ս. գրքի շարունակութիւնը Մովսիսի հրեա մատենանի ուղղութիւնն ունի, որ հարուստնիւթ կարող է մատակարարել մեզ քրիստոնէաներիս՝ որ լինինք աստուածասէր, բարեպաշտ, օրինապահ, սիրող մեր ազգն ու եկեղեցին. եւ վերջապէս մենք հրէից Ս. գրքից ենք ստանում Յիսուսի Քրիստոսի փրկագործութեան գուշակութիւններն ու նախապատ-

բաստովթիւնները: Ս. Գիրքը կամ Աստուածաշունչը բաժանվումէ երկու մասն:—Մովսիսից մինչեւ Յիսուս Քրիստոս գրութեանքները կոչվումեն Հին Կտակարան, Յիսուս Քրիստոսից յետոյ իւր աշակերտների ու առաքեալների ձեռքով գրուածներն էլ կոչվումեն նոր Կտակարան: Հին կտակարանը իւր մէջ բովանդակումէ Ա. պատումներ՝ ուս մարդկային առաքինութիւններն ու խրութիւններն են նկարագրուած իրանց հետեւանքներով. օրին, Յովբայ գիրքը, Յուդիթինը, Եսթերինը եւն, Բ. Բարոյախօսութիւններ — օրին. Սողոմոնի եւ Եգրասի գրութեանքները, Գ. Օրհնաբանութիւններ, — օրինակ Դաւթի Սաղմոսը, Դ. Սպառնալիքներ Հրէից վարուց ապականութեան ի պատիժ, եւ յուսադրութիւն՝ գուշակութեամբ Մեսիայի գալստեան, օրինակ Մարգարէութիւնները, Ե. Ազգագրութիւն եւ պատմութիւններ բարոյախօսութեամբ հանդերձ, — օրինակ Դատաւորաց գիրքը, Թագաւորաց եւ Մնացորդաց գրքերը: Պէտք է ի նկատի ունենալ որ պատմութիւնը յատկապէս գրուած է Յիսուսի Քրիստոսի ազգաբանութեան շարայարութեամբ:

Ս. Գիրքը ընթերցանութեան առատ նիւթ է ամեն ճաշակի համար եւ ամեն ոք Ս. գրքի ընթերցանութեամբ բաւականութիւն կարողէ ստանալ. որովհետեւ այդ գիրքը իւր մէջ բովանդակումէ թէ պատմութիւն թէ բարոյախօսութիւն, թէ վէպ, թէ բանաստեղծութիւն եւ թէ կրօնագիտութիւն: Դեռ նոր Կտակարանի համար չըսկած խօսիլ. հարկ կը համարեմ հրէից ծիսական արարողութեան, կրօնական սրբութեանց, տաճարի կազմութեան եւ սպասաւորների պարտքի եւ իրաւունքի մասին խօսել, որի հետ շատ մօտիկ յարաբերութիւն ունի մեր քրէստոնէական եկեղեցու արտաքին կազմակերպութիւնը:

ՅՈՒՍԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹԻՒՆՆ ԵՒ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԸ:

Օսմանեան լուծի տակ ընկնելուց յետոյ Յունաստանը սակաւ է յիշատակվում պատմութեան մէջ, այն էլ երբ միայն պէտք է լինում պատմել այս դժբախտ երկրի ազատութեան փորձերը, սոցա աղիողորմ վախճանն և սարսափելի հետեանքը: Չարաչար ընկճուած եւ օտարիօգնութեան կարօտ Յունաստանը միշտ պատրաստ էր խաբուել օտարի խոստմունքներից: Մինչդեռ նորա որդիներից մի քանիսը հանապազ — դարձնումէին իւրեանց յուսալիր աչքը դէպի կրօնակից Ռուսիան, միւսները դիմումէին դէպի Քրանսիան, որ 18 դարու վերջից սկսած ազատութեան հրաւեր էր կարգում բոլոր ազգերին, և այս երկու պետութեանց կառավարութիւնները չէին զլանում միջապէս կամ անմիջապէս քաջալիրել իւրեանց վրայ դրուած յոյսերը: Բիզաս Թեսալացին նապօլէօն Բօնապարտի վրայ դրաւ իւր յոյսը, համարելով նորան ազատութեան մի նորափայլ արեգակ, և միացաւ Վիեննայում համամիտ ընկերների հետ. այդ երիտասարդ հերոսի հովանաւորութեամբ ազատելու իւր հայրենիքը Ցաճիկների լուծից, Գրեթէ բոլոր Վիեննա բնակող Յոյներին իւր գաղափարների համար ոգևորելուց յետոյ (1796), նա իւր մի քանի մտերիմ ընկերների հետ գնաց Տրիէստ, որպէս զի այնուհետեւ կարող լինի անձամբ բանակցել Բօնապարտի հետ Վենետիկում: Նորա դիտաւորութիւնը մատնեցին Ավստրիական կառավարութեան, և Բիզաս Տրիէստ հասնելուն պէս ձերբակալ լինելով՝ տարուեցաւ Վիեննա և իւր հինգ ընկերների հետ մատնուեցաւ Բելգրադի փաշային: Նա մեռաւ գոչելով. « Ես սերմանեցի սերմեր, և կըգայ ժամանակ, երբ իմ ազգը նոցա քաղցր պտուղները կը հնձէ »: Բիզասի խօսքերն ստուգուեցան. և ի՞նչ նա մատնուած էլ չլինէր՝ չէր կարանալ գուցէ ուրիշ ոչինչ գործել, բայց թէ սերմեր ցանել: Եւ այս սերմերն էին նորա ոգեշունչ պատերազմական երգերը:

Որքան էլ ստեպ և չարաչար խաբուէր Յունաստան, դարձեալ չէր կարանում հրաժարուել իւր յոյսերից: Վիեննայի արքայաժողովի ժամանակ (1814) մի աթիբիքական ընկերութիւն կազմվեցաւ Փիլսոփուզ Փելսոփուզ անուամբ, որի կարճ միջոցում 80,000 ի հասած անդամների մէջ գտանվումէին Կապօ դ'Աստրիաս Կոմսը, իբրեւ ամենից ժրջան, և ապա բազմաթիւ եւրոպական իշխաններ, մեծամեծներ, յոյն ֆանարիտներ և հարուստ վաճառականներ: Այս ընկերութեան նպատակն էր

ազնուացնել շատ երկար ժամանակ անտես թողուած յոյն ազգը, հիմնելով նորա մէջ բարեկարգ վարժարաններ, տարածելով քրիստոնէական լուսաւորութիւն, բարոյական դաստիարակութիւն, օգտաւէտ արհեստներ և արթուն քաղաքական գործունէութիւն, Ընկերութեան գանձարանը գտանվում էր Միւնխէնում, և նորա կնքի վերայ փորուած էին մի բու և դիւցազների դաստիարակն Քէրօն՝ մի մանուկ կրելով ուսի վրայ, Պիլօմուզների ընկերութեանը շուտով մասնակից եղաւ և ամբողջ Յունաստանը, ուր այդ տեսակ ընկերութիւններ արդէն վաղուց սովորական էին: Դոցանից մինն էր Սկուֆաս, Քսանտոս և Դիկէոս վանահօր—այս երեք անվեհեր, հնարագէտ և փառքի ու զօրութեան հետամուտ յոյների հիմնած գաղտնի ընկերութիւնը հելլեն անունով, որ սկզբում թէև լոկ մարդասիրական յատկութիւն ունէր, բայց հետզհետէ ծածկաստանի դէմ մի ընդհանուր ապստամբութիւն յարուցանելու մտքեր սկսաւ տարածել և դարձաւ մի քաղաքական դաշնակցութիւն: Այս ընկերութեան բազմաթիւ անդամներից իւրաքանչիւրը հանդիսաւոր կերպով երդում էր տալիս քահանային մի մատուռի մէջ Յարուցելոյ պատկերի առջև չոգած—հաւատարիմ, հաստատ, լուռ և մեծաւորների հրամանին հնազանդ մնալ, յանձն առնելով զոհել իւր գոյքը, զօրութիւնը և կեանքն անգամ հայրենիքի ընդհանուր օգտին: Դաշնակցութեան երեք պարագլուխները, կամելով ընկերներ ճարել նաև տարաշխարհում, որոշեցին ուղարկել այն տեղ լիազօր պատգամաւորներ: Գալաթիս Իթակացին, որ հայրենեաց սիրով վառուած մի սրամիտ բայց անզգոյշ մարդ էր, գնաց (1816) Ռուսաստան, գրաւեց Օդեսսայում մի քանի հարուստ վաճառականների սիրտը, բայց երբ հասաւ Պետերբուրգ, այն տեղ ոստիկանութիւնը նորան բանտարկեց. սակայն Վասրին հաղորդուած զեկուցումից յետոյ նա արձակուեցաւ բանտից, առատ պարգևներ ընդունելով: Այնուհետև շարունակեց նոր նոր ընկերներ որոնել Մոլդաւիայում, Վալաքիայում և Ջվեցերիայում: Դաշնակցութեան անդամների թիւն արագ արագ աճում էր: Կ. Պօլսի մէջ միայն նա հասել էր արդէն 17,000-ի: Այս մարդաշատ ուխտի գործերն աւելի հեշտ վերահսկելու և տնօրինելու համար 1818 թ. գաւառների մէջ կարգուեցան էֆօսներ, այսինքն վերակացուներ, որոնք պարտ էին կանոնաւոր գրակցութիւն վարել: Կ. Պօլսի վերակացութեան հետ, Հարկ եղաւ ընտրել նաև մի ընդհանուր գլուխ համօրէն դաշնակցութեան համար: Քսանտոսի առաջարկութեամբ դաշնակցութեան հիմնադիրներն որոշեցին, որ նա ինքն Պետերբուրգ գնայ և փորձէ գրաւել այդ պաշտօնի համար կամ Վապօ դ'Իստրիասին կամ Ալէքսանդր Իպսիլանտին: Սոցանից առաջինը բարկութեամբ մերժեց նոցա խնդրը. բայց երկրորդն իւր հայրենիքին սպառնացող չարքն աչքի առջև առնելով, զիջաւ ընդունել սպարապետութեան պաշտօն յունաց քօրքի վրայ, որ զեռ կազմուելու էր, և առաջնորդ կանգնել

աղքային ապստամբութեան, ուխտելով զոհել այս բանի համար իւր երկրային կեանքն և քաղաքային վիճակը՝

Իպսիլանտների իշխանական տոհմը, Կոմնեններից ծագելով, իւր հարստութեամբ, բարձր կրթութեամբ և արգասաւոր գործունէութեամբ, ինչպէս և Օսմանեան բռնակալութիւնից այս տոհմին հասած զրկանքների և վշտերի շնորհիւ—յարգելի էր ամեն տեղ. Ալէքսանդրի պապը, որ երկու անգամ Գոսպօդար եղած էր Վալաքիայում, սպանուած էր լլկանքով իւր ութսուն մէկ ամեայ հասակում. նորա հայրն Կոստանդին, Մոլդաւիայի և ապա Վալաքիայի գոսպօդարը,—հաղուագիւտ հանձարի և ընդարձակ գիտութեանց տէր մի մարդ, հռչակաւոր նաև իրրև մատենագիր,—իւր կեանքը փրկելու համար փախած էր Ռուսաստան և մեռած էր Կիյէվում (1816), Կոնստանդինի հինգ որդիներից անդրանիկը Ալէքսանդրն էր. սա մտաւ իրրև հաղարապետ Ռուսաց թիկնապահ գնդի մէջ, իւր քաջութեամբ նշանաւոր հանդիսացաւ Քրանսիացիների դէմ մղուած արշաւանքում (1812) և Իրեզդէնի պաշարման ժամանակ (1813),—այստեղ նա կորցրեց իւր աջ ձեռքը. յետոյ ստացաւ գնդապետի աստիճան և ապա դարձաւ զօրապետ—գէներալ մայոր, նա չէր մոռանում երբէք իւր ազգն ու հայրենիքը, որոնք ամեն բանից աւելի թանգ էին իւր սրտին, և ջերմ յուսով սպասումէր նորա փրկութեանը Տաճիկների անարդ ստրկութիւնից, Մեզ թուումէ թէ Ալէքսանդր կայսրի հատուկտուր խօսքերն և քաջալերութիւնները Յունաստանի ապառնի վիճակի նկատմամբ չափից շատ բարեգուշակ մեկնութիւն էին գտել Իպսիլանտի յաւէտ հայրենեաց գործերով զբաղած երեակայութեան մէջ, նա սկսաւ գրակցել այլ և այլ մարդիկների հետ և գրաւեց նոցա իւր կողմը, նորան աջակից հանդիսացաւ և Եանինի Ալի փաշան. սա վաղուց արդէն գուշակած լինելով Մահմէդ Սուլթանի միտքը, որ էր ճնշել և կողոպտել զօրաւոր աւատապետներին, և հալածուած լինելով Բ. Իրնից, փախաւ և հրատարակեց, թէ կամենումէր նպաստել Յունաստանի ազատութեանը, Ամեն կողմերից լսելի եղան խոստմունքներ սպառազէն զօրութեամբ ի մարտ ընթանալու Տաճկաստանի դէմ. դաշնակցութեան նպատակին լիովին համակրութիւն ընծայեցին նաև Վալաքիան, Մոլդաւիան, Բուլգարիան, Կ. Պօլսից հասած լուրը, թէ ոստիկանութիւնը հալածում և պատուհասումէ հէթերներին, վերջնական զարկ տուաւ գործին, և հուսկ ուրեմն Ալէքսանդր Իպսիլանտին որոշեց մեկնել իւր տեղից և ձեռք զարկել յարձակման:

Դունոբեան իշխան-թեանց ապագութիւնը 1821: Ալէքսանդր Իպսիլանտին թողնելով Կիշնեվը, ուր գնացել էր հանքային ջրեր ընդունելու պատրուակով, 6 Մարտի երեկոյեան դէմ մտաւ Եասսի և միւս առաւօտ հրատարակեց մի հոգեշունչ հրաւեր դէպի Հելլէնները՝ թօթափելու իւրեանց լուծն և վրէժինդիր կանգնելու հայրենեաց և հաւատի:

Բազմաթիւ յօժարակամ զինուորներ եռանդուն սրտով փութացին մասնակցելու ազատութեան պատերազմին և Միքայէլ Կուզօ Տօպօզարն օգնեց նոցա՝ ոսկով, զէնքով ձիերով և պարէնով: Իպսիլանտին աճապարեց գնալ Վալաքիա, ուր Հելթերականներն արդէն ապստամբած էին: Իւր ընկերների օգնութեամբ նա կազմեց իւր շուրջը հաւաքուած յոյն երիտասարդներից մի սրբազան գունդ և նոցա հետ դէպի Բուքարէշտ խաղալով՝ յանձն առաւ այնտեղ գումարուած բանակի հրամանատարութիւնը: Բանակի մէջ տիրումէին անկարգութիւն, չարամիտ նենգութիւն և վատթար դաւաճանութիւն: զօրականներն ո՛չ կենսական միջոցք ունէին, ո՛չ էլ պատերազմական գործիք: Վասն որոյ հրամանատարը ստիպուած էր հոգ տանել միայն պաշտպանութեան վրայ, չկարանալով մինչև անգամ պարտուպատշաճ միութիւն հաստատել զօրքի այլև այլ վաշտերի մէջ: Ապստամբներին պատժելու համար Բ. Գուռն արձակեց նոցա դէմ մի զօրեղ գումարտակ Սիլիստրիայի և Իբրայիլի փաշաների առաջնորդութեամբ: Արիւն հոսելով ամենայն տեղ տաճիկ զինուորները, ահ ու սարսափ աղբեցին ամենքին, գլխի վայր էին կախում ծառերից անթիւ մանուկներ, ի ցից էին նստեցնում անհամար դեղջուկներ և առանց խտրութեան սեռի և հասակի չարաչար սպանումէին հազարաւոր անպարտներ: Նոցա խուժելուց առաջ արդէն բարոյապէս պարտուած էր Մուլապիան, ուր այժմ ամեն մարդ միայն իւր փրկութեան էր հետամուտ: Ալէքսանդր Վայսը բացէ ի բաց պարսաւել էր Իպսիլանտի ընթացքն և նորան ամենախիստ պատիժ սպառնալով, սաստել էր իսկոյն Ռուսաստան վերադառնալ: Այսպիսի չարաբաստիկ պայմանների մէջ սկսուեցաւ պատերազմը:—Անաստազիոս իւր երկու հարիւր զօրականների հետ Գալացի մօտերքում 5000 տաճիկների հանդիպելով, պարտուեցաւ նոցա գերազանց ուժից և յետ նահանջեց դէպի մի կղզեակ Պրուժ գետի վրայ: Այստեղ նա գումարեց 480 զինուորներ և սոցա հետ պատնէշ նստած, երգում արաւ դէմ գնելուն, մինչև յետին շունչը: ուժ ժամուայ ընթացքում նա քանիցս անգամ ի բաց վանեց տաճիկների յարձակումն և անհնարին կոտորած հասցրեց նոցա զլիին: Այս մինը միւսին յաջորդող յարձակումների ժամանակ Յոյների մեծագոյն մասը լող տալով անցաւ դէպի միւս գետափը: Իսկ ինքն Անաստազիոս յիսուն զինակիցների հետ մինչև վերջը տոկալով մարտին, զոհ գնաց հայրենեաց սիրոյն: Պրուժի միւս եղերքի վրայ ճակատ յարգարած Ռուսներն ականատես էին այս սիրալի քաջութեանը և զարմանումէին:

Այսպէս արագ և սոսկալի վախճան գտաւ Վալաքիայի կարճատեւ պատերազմը: Ամենատարբեր մասերից կազմուած յունաց զօրքը շփոթութեան, անմիաբանութեան և ստահակութեան շնորհօք բոլորովին քայքայուեցաւ: Իսկ իւր ուխտին հաւատարիմ սրբազան գունդը, փառաւոր մահուամբ մեռնելով, դարձաւ իսպառ սրդյ ճարակ (14 Յունիսի):

Բանակը լուծաւ, և նորան վերստին ի մի վայր գումարելու բոլոր ջանքերն ի գերեւ ելան։ Ի պսիլանտին իւր Գէորգ և Նիկողայոս եղբայրների և այլ մի քանի զինակիցների հետ ճողոպրեցաւ (20 Յունիսի) դէպի Տրանսիլվանիա։ Մուսկաչուս նորան երկու տարի գերի պահեցին, իբրեւ յեղափոխական ոք մին, և չորս տարի ու կէս էլ Թերեզիէնշտաթի մէջ։ Վերջապէս 1827 թ. Ռուսների միջնորդութեամբ նա ազատութիւն ստացաւ Աւստրիայի մէջ բնակելու պայմանով, և ապա մեռաւ Վիեննայում ջրգողութեան ախտից իւր երեսունվեցամեայ հասակում (31 Յունիւ 1828)։ Այս շնորհալի, ազնուասիրտ, բարեհամբոյր, վեհանձն և միշտ քաջ մարդուն պակաս էր միայն մի զօրեղ կամք, որ անհրաժեշտ է այդպիսի խառնաշփոթ և յուզուած հանգամանքներում յաջողութեամբ գործ տեսնելու համար։

Երբ Կ. Պոլիս հասաւ այս պատերազմի լուրը, զայրացաւ Մահմուտ Սուլթանը և արիւնրուշտ վրիժառութիւն որոճաց իւր մոքում։ Կեղծաւոր նենգութեամբ նա խոստացաւ ներումն շնորհել այն ամենքին, որոնք պատրաստ էին հնազանդելու։ Բայց զինաթափ եղան թէ չէ Յոյները—հրաման կարգաց Խսլամականներին՝ վեր կենալ կրօնի պաշտպանութեան համար, և բովանդակ պետութեան մէջ ձայն հնչեց—մահ գետուրներին։ Կոտորածը սկիզբ առաւ (15 Ապրիլի) և անընսպ տաճիկ սպաների վայրագ գաղանթութիւնը ստացաւ ազատ ասպարէզ։ Իւր առաքինի վարքով և պետութեան և եկեղեցուն մատուցած ծառայութիւններով պատուի արժանաւոր 74 տարեկան Գրիգորիոս պատրիարքը չարաչար սպանուեցաւ։ Մօրուզի իշխանի՝ փախստեան նպաստելուն կամ թէ արգելադրիժ չլինելուն համար, և կախուեցաւ իւր տան առջև։ Երեք օր զկնի չբէանները թաքուն ծովի մէջ ձգեցին նորա մարմինը։ Նորան գտաւ մի յունական նաւ և տարաւ Օդէսսա, ուր և թաղեցին նահատակին՝ մեծաշուք հանդիսով։ Այս վատթար չարագործութիւնների և եղբնական բռնադրօսութիւնների գոյժը յուսաբեկութեան անշիջանելի կրակ վառեց համօրէն Յունաստանի մէջ։

Պատերազմը Մօրէայի մէջ 1824—1825։ Երբ Եանինայի Ալի փաշան սուլթանների օգնութեամբ տասն ութ ամիս իւր ամբարտակում դիմանալուց յետոյ բռնուեցաւ և գլխատուեցաւ, իսկ իւր սուլթանները, բոլոր պաշարները սպառած լինելով, մի առ մի գաղթեցին Կորֆու և ապա Մէսսօլոնգի՝ մասնակցելու հայրենեաց ազատութեան, համար մղուած կռիւներին,—պատերազմը բրդաւ նաւ թուն հայրենի հողի վրայ, նախ և առաջ հարաւում, և յատկապէս Մօրէայի թերակղզու վրայ։ Մարտի 20, Մալքոմիքալիս, թ. Կօլօփօրօնիս, Նիկիտաս, Անագնօտարաս և ուրիշ շատերը սպանաղէն և անդէն վաշտերով հորդան տուին դէպի Կալամաթա։ 23 ին տաճիկներն անձնատուր եղան։ Սոցա զէնքերով անզէն գնդերի մէկ մասը զրահաւորելուց յետոյ, նոյն ամսի 24 ին մի փառաւոր պատարագով տօնուեցաւ ազատութեան պատերազմի բացման

Հանդէսը գետեղրի վրայ, Կալամաթայի մէջ սկսուած պատերազմի համբաւն ասես թէ մի ելեքտրական հարուած տուաւ Մօրէայի բոլոր գաւառներին: Տաճիկներն ամեն կողմից շտապով փախան դէպի Տրիպօլիցա—Մօրէայի մայրաքաղաքը—և միւս ամուր բերդերը, որոնք արդէն Ապրիլի սկզբում պաշարուեցան Յոյներից:

Այս գործերի մէջ ամենից ձեռներէց Հանդիսացաւ թ. Կոլոկոտրօնիս: Պատկանելով լեռնաբնակ Կլէսիթերի հռչակաւոր սերնդին, նա արդէն վաղօրօք սովորած էր առաջնորդել բազմաթիւ և յանդուգն վաշտերի, յետոյ, երբ հարկը նորան ստիպեց թողնել Մօրէան և ապաւինել Յոնիական կղզիներին, մտաւ միւս յունաց գնդերի մէջ և ապա ծառայեց 2ուրդ զօրապետի իշխանութեան տակ: Ամենքը պատկառումէին նորա անունից և նա իւր զօրեղ կամքով, արագ վճռահատութեամբ և վստահութեամբ թէ իւր անձի և թէ բախտի վրայ, վերջապէս և իւր բուռն բնաւորութեամբ գրաւումէր ամենքի հաւատարմութիւնը, սրտի մօօք հնազանդումէին նորա կամքին և իւր հին ընկերն Անագնօստարաս, իւր քաջ եղբայրորդին Նիկիտաս և ուրիշ շատերը, որոնք իւր նման հրահանգուած էին կանոնաւոր ռազմագիտութեան մէջ:

Երբ մի քանի յաջողութեամբ քաջալերուած Յոյները մօտեցան Տրիպօլիցին՝ Օսմանները գերի ընկած եպիսկոպոսների ձեռքով թողութիւն խնդրեցին նոցանից: Այս խնդիրն արհամարհութեամբ մերժելուց յետոյ, պաշարուած Օսմանները կամեցան որ գէթ ազատ ելք տրուի նոցա անձին, գոյքերին և նաւերին: Ասումեն թէ Պետրօքէյ Մալթոմիքալիս, թ. Կոլոկոտրօնիս և միւս մի քանի Յոյներ մի այնպիսի մեծ գումար (20 միլիօն հռոմէական թալեր) պահանջեցին այս թղթաւորութեան համար, որ Օսմանները հարիւրերորդ մասն անգամ չի պիտի կարանային վճարել կանխիկ: Մինչդեռ բանագնացութիւն էր լինում այս մասին, յոյն զինուորներից մի փոքրիկ վաշտ, Տաճիկ պահապանների անզգուշութիւնից օգուտ քաղելով, համարձակ վեր ելաւ Նաուպլիայի պարսպի վրայ իսկ և իսկ սորա դրան մօտ: Նոյն ժամայն խրամատուած դռների միջից ներս վազեցին հարիւրաւոր Յոյներ և տիրեցին մերձաւոր փողոցներին: Երեկոյեան դէմ Տաճիկներն արդէն մասամբ դուրս էին մղուած բոլոր տներից և մասամբ ջարդուած: Ոմանք վկայումսին, և գուցէ ճշմարիտ լինի, որ Յոյները ժամէ ի ժամ առաւել մոլոգնելով՝ առանց գթութեան սպանումէին թէ այր մարդիկներին, թէ կիներին և թէ մանուկներին: Քաղաքի առումից առաջ փախած Տաճիկներն ևս ըստ մեծի մասին սպանուեցան: Սոցանից գրեթէ 2000 հոգի մորթուեցան Մէնալիօ սարի անձուկում և 800 նոյն իսկ քաղաքի մէջ: Դեռ յառաջ քան թէ հասել էր Մօրէայի մէջ պաշարուած բերդերին օգնութիւն և պաշար բերող Օսմանեան նաւատորմը (29 Օգոստ), անձնատուր եղաւ և Նաւարինը (7 Օգոստ), և Լիլա քաղաքի քաջ Տաճիկները ստիպուեցան գաղթել դէպի Պատրաս: Յոյները այդ

քաղաքն էլ աւերեցին: Իսկ Մօզօն և Կօրօն բերդերը կարացան դէմ դնել նոցա և ապա կազմեցին մի ապահով նեցուկ Իբրահիմ փաշայի ձեռնարկութեանց համար: Մօրէայի արեւելեան եզերքում Մօնէմիլագիայի և Նաուպլիայի պաշտպանները զինաթափ լինելով ստացան ազատ ելք և գնացին Ասիա. իսկ հիւսիսային եզերքում Տաճիկները, որոնք իւրեանց ամուր Կորինթ քաղաքը թողնելով՝ քաշուել էին դէպի նորա բարձր ամբարտակը, սովից նեղուած և առանց յուսոյ մի նպաստ գտնելու, զէնքերը վայր դրին և դէպի Ասիա նաւելիս մի սոսկալի փոթորկի զոհ դարձան: Թէև Կորինթ վերստին ընկաւ Տաճիկների ձեռքը (Դրամալի փաշա), սակայն կրկին պաշարուեցաւ Յոյներից և վերջ ի վերջոյ սոցա իշխանութեանը հպատակեց: Բայց Պարսը հիւսիսում, նպաստ ստանալով Օսմանեան նաւատորմից և շահուելով Յոյների անմիաբանութիւնից, կարացաւ նորից գլուխ վերցնել: Այնուհետեւ յունաց պաշարող զօրքերի մէկ մասը գնաց արեւելեան Ռումէլիա, և Կոլօկոտրօնիս, հարկ համարեց վերցնել պաշարումը և փութալ ներկայ գտնուելու Նաուպլիայի անձնատուր լինելուն, որ սպասվումէր այդ միջոցին:

Կղիմերը: Հիտէրիայի աւքերը վաղուց արդէն ուղղուած էին Հիդրա, Սպիդէ և Փսարա կղզիների վրայ, որոնք ունէին 33,000 բնակիչ և 200 մեծ և փոքր առեւտրական նաւ: Այս կղզիները հրամանատարար Յունաստանի միւս մասերից նուազ էին զգում Օսմանեան լուծի ճնշումը. նոքա պարտ էին միայն ութ կամ ինն հարիւր նաւաստի դուրս հանել և պահպանել թողնելով ծանր յանցանքների դատաստանը Կափուտան փաշային (մեծ ծովակալին). իսկ միւս բեռներից և Բ. Դրան միջամտութիւնից ազատ էին: Այնուամենայնիւ նոքա չէին կամենում այլ ևս հպատակել Տաճիկներին և պատրաստ էին զոհել իւրեանց բարօրութիւնը, միայն թէ կարանային պատկանել ազատ Յունաստանին: Յունաց սպառազէն նաւերը գնումէին մինչև Կրէտա և Կիպրոս, և առաջին ամիսներում սակաւ էր պատահում որ նոքա առանց աւարի վերադառնային: Իսկ երբ Կ. Պօլսում Մօրէան և կղզիներն ընկճելու մարդ սկսան մի Օսմանեան նաւատորմիղ կազմել, — երեք կղզիների միացեալ նաւերը, թուով 38, յարձակուեցան նորա դէմ և ստիպեցին նորան յետ դառնալ դէպի Կ. Պօլիս: Օսմանեան նաւատորմը կամենումէր երկրորդ անգամ արշաւել Յոյների վրայ. բայց այս անգամ էլ յետ մղուեցաւ: Այնուհետեւ Յոյների միացեալ նաւատորմը, այժմ թուով իբր 90 նաւ, չուեց Փոքր Ասիայի Տաճիկների դէմ, որոնք պատրաստուել էին յարձակուել Սամոսի վրայ, այրից նոցա 9 վաճառական նաւերն և այսպէս փրկեց կղզիները թշնամու ձեռքից:

Փոքր Ասիային եզերակից յունական կղզիների վրայ սկիզբն առած ազատութեան բողբոջները խեղդուելու էին շուտով Գիօսի արիւնահեղ կռուութեամբ: Սամոս առաջինն ուքի ելաւ և արդէն մարտ ամսին պատ-

բաստ էր երևը հազար զինուոր արձակել դէպի Քիօս, ուր շատերը սպասուէին նոցա՝ Տաճիկների դէմ զէնք վերցնելու համար: Բայց շատերն էլ ժպիրհ հեղեռական գործ էին համարում անհաւասար մարտ սկսելը մի փոքրիկ ուժով, մինչդեռ յիսուն երէցներ, Պլատօն արքեպիսկոպոսի հետ, պատանդ էին գտանվում Տաճիկների մօտ և Գարգանէլի մէջ կանգնած էր մի մեծ Օսմանեան նաւատորմ՝ արշաւելու կազմ և պատրաստ: Գործի ընթացքը ցոյց տուաւ շուտով, որ նոցա երկիւղը հիմնական էր: Հազիւ թէ անցել էր քսան օր Սամոսացիների գալուց յետոյ, երբ Քիօսի նաւահանգստում կանգ առաւ Օսմանեան նաւատորմը (մարտ, 1822), և նոյն իսկ ժամանակ Չեսմա գտնուող տաճիկների զօրքն էլ այն տեղ եկաւ: Սամոսացիք դարձան դէպի տուն, իսկ Քիօսացիք, որոնք չէին յաջողել փախչելու, զոհ եղան արիւնկղակ թշնամու մոլեգնութեանը: Թշնամին անտես չարաւ և ոչ մի հնար լեռների մէջ ապաստանող բնիկներին որսալու համար, ոտնակոխ անելով մինչև անգամ և նոյն իսկ Սուլթանի ներողութիւնը, որ վաւերացուած էր նա և եւրոպական հիւպատոսների ձեռքով: Բնակիչների գրեթէ ամբողջ արական մասն ընկաւ Տաճիկների սուրի տակ: Կիներն և մանուկներն առաքուեցան Փոքր Ասիա և Եգիպտոս՝ վաճառուելու իբրև ստրուկ, և մի քանի օրուայ ընթացքում սպանուեցան 20,000 մարդիկ, գերի վարուեցան 45,000: Հոյակապ կողին դարձաւ մի ամայի անապատ: Նորա բարգաւաճ այդիներն ու ձիթաստանները բոլորովին քանդուեցան: Այս խուժով բարբարոսութիւնների լուրը սաստիկ զայրոյթ պատճառեց ամբողջ կրթեալ աշխարհին և գրաւեց յօգուտ յունաց ազատութեան պատերազմին շատ ու շատ սրտեր, որոնք դեռ վարանումէին մինչև այն ժամանակ: Վափուդան փաշան ապաշաւեց շուտով իւր խոստման դրժմումը: 56 նաւերից բաղկացած յունաց նաւատորմը Միսոլիս, Ապօստոլիս և Անդրուցոս նաւապետների վարչութեամբ, չկարանալով փոքր ինչ առաջ օգնութեան հասնել Քիօսին, մտածուէր այժմ վրէժ հանելու ոսոխից: Մինչ Օսմանեան նաւատորմը կանգնած էր դեռ Քիօսի հանգրուանում, Վոնստանդին Վանսրիս իւր հրձիգ մակոյկով թաքուն մօտեցաւ ծովակալի մեծ նաւին, որի վրայ բայրամի հանդէսը տօնելու համար գումարուած էին բոլոր բարձրաստիճան պաշտօնակալները, և յանկարծ կրակ տուաւ նորան (Յունիսի 6): Միայն մի քանի մարդիկ զերծան անհրճ հրդեհից:

Միջին ցունասարների պատերազմը 1821—1822:

Մինչդեռ Արևելեան Յունաստանում Աթէնքը, որի Ակրօպօլիսի մէջ նստած էին Տաճիկները, տասնչորս ամիս պաշարուելուց յետոյ զինութափ լինելով ընկնումէր Յոյների ձեռքը, և Օսմանեան գումարտակների արշաւանքը յետ էին մղվում Լոկրիսից, Փոկիսից, Բէօթիայից, — կամակոր և արիւնահեղ ապստամբութեան միջաւայր դարձաւ արևե-

լեան Լիվագիան, որ հիներից կոչվումէր Ակարնանիա, Հատ փառաւոր էր, թէկ ոչ յաջողակ պինդ պաշարուած Սուլիօտներին օգնութեան հասնելու համար Ալէքսանդր Մաքրօկորդատոսի ձեռնարկած արշաւանքը դէպի Արտա, որին մասնակից եղան եւրոպերէն հրահանգուած գնդեր (տակտիկներ) Ֆիլհելլէններ, գերմանացի Նոման զօրավարի առաջնորդութեամբ Սուլիօտներ և Էպիրօտներ Մարկոս Բոցարիսի առաջնորդութեամբ և Ակարնանիացի և Էթօլիացի զինւորներ Գոգոս Բակուլաս Ալբանացու վարչութեամբ, Նոմանի գնդերը Պէտայի մօտերքում, Արտայից հազիւ թէ մի մղոն հեռու, լուսու դէմ յանկարծ ըմբռնուելով հզօրագոյն թշնամուց (9 մինչև 10,000), արդէն յաղթանակ ձեռք բերելու վրայ էին, երբ Գոգոս դաւաճանօրէն խոյս տուաւ բանակից և այսպիսով միջոց տուաւ թշնամուն հաստատուելու տակտիկների քամակում։ Այնուհետև յունաց միւս թիւթե վաշտերն էլ աննեցուկ մնալով, ստիպուեցան նահանջիլ։ Ամենուստէք Տաճիկներից սկզբուած տակտիկները, սուր ի ձեռին ճանապարհ բացին բազմամրոխ թշնամիների միջից, իսկ Ֆիլհելլէնները և մնացած Տակտիկների մի խմբակ, որոնց թիւն էր 150 մարդ, մի քառանկիւն կազմելով, դարձեալ հրկու ժամի չափ պաշտպանեցին իւրեանց, մինչև որ ամենքն էլ ընկան դաշտի վրայ։ Յոյների կողմից այս ճակատամարտում սպանուեցաւ 400 մարդ, կենդանի մնացողները հեռացան դէպի Մէսօլօնգի, ուր յետոյ Նոման զօրավարը մեռաւ Պէտայի մօտ ընդունած վերքից։ Պէտայի պատերազմից յետոյ Օմէր Վրիօնի բէյը 10,000 զօրքով, որ կազմուած էր ըստ մեծի մասին Ալբանեան ընտիր զինւորներից, խաղաց դէպի Մէսօլօնգի։ Մաքրօկորդատոս քաջ հասկանալով այս ամբարտակի նշանակութիւնն արեւմտեան Յունաստանի համար, պաշտպանուէր նորան ծայրագոյն քաջութեամբ մի քանի հարիւր զինւորներով, որոնց թուումն էին Մարկոս Բոցարիս և ուրիշ մի քանի ականաւոր Ֆիլհելլէններ։ Բոցարիս ճարտար բանակցութիւններով այնքան ժամանակ յաջողեց զբաղեցնել փաշայի միտքը, մինչև որ օգնութեան հասան եօթն յունաց նաւեր և բերին 3000 ցամաքային զօրական, Գաղաքը ծովի կողմից պաշարող Օսմանեան պատերազմիկ նաւերը իսկոյն դարձան ի փախուստ, և բելղն ընդունեց առատ պարէն Մօրէայից և Յօնիական կղզիների։ Երկար վարանմունքից յետոյ փաշաները վերջապէս վճռեցին յարձակմամբ առնել բերդը և ընկնել նորա վրայ ծննդէան գիշերը, որ մեծ հանդիսով պիտի տօնուէր Յոյներից։ Սակայն Յոյները ի դէպ ժամու իրազեկ լինելով այս խորհրդին մի մարդու միջնորդութեամբ, այնպէս ուժգին դիմադրութիւն ցոյց տուին թշնամուն, որ սա միւս օր հեռացաւ իւր պատնէշներից։

Նոյն ժամանակ Երկու տարի պատերազմ վարելով Յոյները արացան բնաջինջ անել մինչև այն ժամանակ Յունաստան բնակող Տաճիկներին, խորտակել ըստ մեծի մասին նոցա զօրքերը, յետ մղել

թշնամու ծանր կերպով վնասուած նաւատորմները, յաղթանակով ձեռք բերել ընդ որ ամուր բերդերը մինչև ինոյն իսկ Կորսն, Մոզոն և Պատրաս, և քաջօրէն պաշտպանել Միսօլոնդին թուով տասն անգամ գերազանց ոսոխի դէմ, Միշտ անընկճելի կամ լաւ ասել՝ ճնշման դէմ հանապազ նոր զօրութեամբ ոգի առնող արիութեան շնորհով, Յոյները յաջողեցան ուղղել իւրեանց սխալներն և լրացնել թերին, Այժմ մընաւէր պահպանել և ապահովել այն բոլորը, ինչ որ ձեռք էր բերուած:

Արդէն հէնց ապստամբութեան սկզբում զգալի էր եղած սահմանադիր ատեանների կարիքը: 21 Մայիսի 1821 Պելոպոնէսի զանազան բայց ոչ բոլոր գաւառներից աւագանին Տրիպօլիցայի մօտ մի վանքի մէջ հաւաքուելով, ընտրեց մի կետրոնական վարչութիւն Գէրուզիա (ծերակոյտ) անուամբ ամբողջ Մորէնայի համար, որի նախագահ լինելու էր հզօր Արեւթէնի եպիսկոպոսն և անդամ՝ չորս մեծամեծներ այլ և այլ էփարքիաներից: Սակայն որովհետև Գեմէտրիոս Իպսիլանդին կամենումէր նախ իւր Ալէքսանդր եղբոր և ապա իւր համար իսկ ձեռք բերել գերագոյն իշխանութիւնը, ուստի երկպառակութիւն մտաւ աւագանու մէջ և այս պատճառով Մօրէայի և երեք կղզիների (Հիդրա, Սպիցէ և Փսարա) Գէրուզիան տարուայ վերջում միայն ստացաւ մի նոր կազմութիւն: Սորա օրինակով Ռումէլիայի մէջ էլ հաստատուեցան ատեաններ—մին արեւմտեան Յունաստանի, այսինքն Ակարնանիայի և Էթոլիայի, և միւսն՝ արեւելեան Յունաստանի, այն է Թեսսալիայի, Լոկրիսի, Փոկիսի, Բէօթիայի և Ատտիկայի համար:

Քաղաքային նոր կազմակերպութիւնը լրացնելու համար պէտք էր այժմ մի կետրոնական կառավարութիւն տալ ազատ Յունաստանին: Այս կառավարութիւնը սահմանելու նպատակով մի ընդհանուր ազգային ժողով հրաւիրուեցաւ դէպի Արգօս, և Նոյնմբեր ամսի վերջերում 1821 թ. եկան հասան այնտեղ պատգամաւորները ցամաք երկրի չորս մասերից, Դեռ յառաջ քան թէ լրիւ գումարուել էին ժողովի բոլոր անդամները, որոշում եղաւ Մամբօկորդատոսի առաջարկութեամբ, որ ժողովի նստերը տեղափոխուէին շիփթալի և կենսական պարէնով ոչ բաւականին ապահուած Արգօսից դէպի Էպիդաուրոս կամ Պիւդա, որպէս զի նոքա ազատ լինին Նաուպլիայի պաշարման համար միասին բանակուած զօրքերի և սոցա զօրավարների ազդեցութիւնից: Ժողովը բացուեցաւ 20 դեկտեմբերի և ունէր չորս մասն (հիմակ երեք կղզիների պատգամաւորներն էլ միացած էին Մօրէայի, արեւելեան և արեւմտեան ցամաքի պատգամաւորաց հետ), որոնցից բնորոշեցաւ մի մասնաժողով սահմանադրութեան ծրագիրը յօրինելու համար: 1 Յունվարի 1822 այս ծրագիրն ընդունուեցաւ և հաստատուեցաւ: Երկու բարձրագոյն ատեանների մէջ պետական իշխանութիւնն այնպէս բաժնուած էր, որ խորհրդական մարմինը չի պիտի իշխէր որէնք սահմանել առանց յօժարութեան հինգ անդամներից բաղկա-

ցեալ գործադրող մարմնի, որպէս և սա չի պիտի իշխէր, ոչ դաշինք կռել, ոչ փոխառութիւնք գործել և ոչ պետութեան կայքը գրաւ դնել արանց միւսի համաձայնութեան, Պետութեան ութ նախարարների և սոցա ստորագրեալ պաշտօնականների ընտրութիւնը, ցամաքային և ծովային զօրքերի վարչութիւնը պատկանելու էր գործադրող մարմնին, ժողովի հոգին էր Մարտիկորդատոս, և սա նշանակուեցաւ գործադիր իշխանութեան նախագահ, իսկ Իպսիլանտին, Մօրէայի Գերուզիայի գահերեցութիւնը վերաբերեց յետոյ, դարձաւ խորհրդական մարմնի նախագահ, Այսպէս լաւարտ ելաւ պետական իշխանութիւնը, որ պատշաճօրէն կազմուելուց յետոյ ասես թէ լիովին ձեռնհաս պիտի լինէր հոգալու յաջորդ տարիների պետքերը, Կառավարութիւնը հաստատեց իւր նիստը նախ և արաջ Կորնթի մէջ, որ նոր խլուած էր թշնամու ձեռքից:

Գծախտաբար շուտով ամեն տեսակ բաժանմունք ծագեցան պօլիտիկոսութեան խմբի (Մարտիկորդատոս, Կորնթիս և այլք) և իւրաքանչիւր նուանուած զինուորական մեծաւորների (Կորսկորոնիս, Նիկիտաս եւ այլն) մէջ. պռաջին խումբը կոչվում էր նաեւ պղնուագետական և երկրորդը՝ ռամկապետական, Այս ներքին գծառութիւնը մուտք գտաւ մինչև անգամ և երկու բարձրագոյն իշխանութիւնների մէջ, գործադրող իշխանութիւնը փոյթ էր տանում սեղմելու զինուորական պետերի ոյժը, իսկ խորհրդական իշխանութիւնը միտում էր դէպի վերջինների կողմը, Եպիտաուրոսի մէջ ազգային ժողովի ձեռքով հաստատուած գահմանադրութիւնը յետոյ վերաքննութեան ենթարկուեցաւ, որին մասնակից եղան նոյնպէս և Թեսսալիայի, Յիլլադների և Սպորադիկների, Էգիւսի, Սալամիսի և Կրէտայի պատգամաւորները:

(Շորտ-Լիւն)

Թորք. Գերմանիայի

ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ռազմաշխարհային Խմբագրութեան Արարարայ

Կարծես Հայաստանի բեկդաձև արձանագրութեանց գիւտը ինձ է վիճակված 1862 թուից՝ իմ հոգեկան ցանկութեանս և բնաւորութեանս համաձայն, որոց ընթերցանութեան և թարգմանութեան ժամանակն համարեմ հասել է, քանզի բացի օտարազգի հնագէտ թարգմաններէն, չորօրինակ Մ. Կրօզեֆէնդ Գերմանացին, Բաք, Պիւրնուֆ, Ժաքէթ,

Պէհր, Լասսէն, Պէնֆէ, Շպիկըլ, Եղուարդ, Հինքս Անգղիացի, Մ. Մօրթման և այլն, գտնուում են այժմ նաև Հայազգի Հնագէտ Թարգմանք Բեեռաձե արձանագրութեանց, զորօրինակ Յովհաննէս Էֆէնտի Հիսարլիան ի Կ. Պօլիս, Պրօֆէսօր արեւելեան լեզուաց Պ. Քերովբէ Պատկանեան ի Ս. Պետերբուրգ, և այլն:

Ի զարգ Արարատ ամսագրոյդ և ի նիւթ աշխատութեան Հնագիտաց ահա տամ խմբագրութեանդ 13 տողով մինոր բեեռաձե արձանագրութեան օրինակ ևս, որ այս օրերս գտնուեցաւ Արմաւրայ բլրի բերդապարսպի աշտարակի որմնց մէջ՝ աշխատութեամբ Մովսէս քահանայի Արմաւիրցոյ, որը կարծեմ 1869 թուին նոյն տեղում գտնուած՝ նշանակէ 13 տողով արձանագրի կէս մասն լինի, և խնդրեմ Արարատ ամսագրի միջոցաւ հրատարակել զայն ի տես ամենայն ցանկացողաց:

Այս արձանագրին վեցերորդն է Արմաւիրեան բեեռագրոց, որը տեղափոխելով այս տեղ՝ զրուեց Ս. Էջմիածնի Ճեմարանի Հանդէպն *):

Այս արձանագրի օրինակն ուղարկելով Ի Ս. Պետերբուրգ առ արեւելագէտ Պրօֆէսօր Հայազգի Պ. Քերովբէ Պատկանեան՝ ստացայ հետեւեալ պատասխանն. որ նոյնութեամբ ահա տամ տպագրութեան, որոյ մէջ է և Թարգմանութիւնն յիշեալ արձանագրութեան:

Եւ նամակն է այսպէս:

« Զերդ Սրբազնութիւն՝ Մեսրոպ Եպիսկոպոս Սմբատեանց,

« Մեծ ուրախութեամբ ստացայ Զեր վերջի ուղարկած նամակը բե-
« եռաձե արձանագրութեամբ և առ ժամայն նստայ կարդալու, բայց
« ուրախութիւնս երկարատե չեղաւ, որովհետեւ Յօլակերտի արձանա-
« գրութիւնը մամռապատ գոլով՝ բոլոր ձախ կողմը աննշմարելի էր
« մնացել:

« Նոր Արմաւիրեանը գրեթէ բոլորովին կարդացի, բացի 2-3 տառից,
« որ աննշմարելի են մնացել: Այդ արձանագրի Թարգմանութիւնը մեր-
« ձաւորական միւս երեսումը դնում եմ ի գիտութիւն Զեր, և եթէ
« կամենաք, Արարատի մէջ տպագրել տուէք իսկական արձանագրու-
« թեան հետ:

(*) Դերաստիւ Տէր Մեսրոպ Սրբազան Եպիսկոպոս Սմբատեան շրջելով հին Արա-
րատ նահանգի զանազան կողմերը պատահաբար եւ յատուկ խնայարկութեամբ գտե-
լ է զանազան տեղերում բեեռաձե արձանագրութիւններ. եւ փոյթ է ունեցել հրա-
տարակել: Այժմ որ սեպտեմբեր ամսին Զերութեանց ընթերցումը մի սրտեպալ աստիճանի յաջո-
ղութիւն է գտել. ցանկայի էր որ թէ Զորին Սրբազնութիւնը եւ թէ այլ ձեռնհաս
ամօինք հետամուտ լինէին գտնել եւ ի լոյս ընծայել Հայաստանի նախնեաց յիշատա-
կարանների ցայտօր Թաղուցեալ գանձը. իսկ Արարատի խմբագրութիւնը հաճութեամբ
սրտի կը հրատարակէ: շնորհակալութիւն յայտնելով եւ յաջողութիւն ցանկալով հնա-
սէփնեբրին:

«Ախօս, որ Զաղալուի արձանագրութեան գոնէ 2եր արտագրութիւնը ինձ չուղարկեցիր, որ կարողանայի ըստ կարեաց վերականգնել և ուղարկել արտասահման դր և իցէ Օրագրում տպելու:

«Նոր Արմաւիրեանը հազիւ թէ լինի կէսը առաջին 13 տողեայ արձանագրութեան, և թարգմանվումէ առանց լրացնելոյ հնից:

«Այժմ Վանայ արձանագրութեամբք սկսել են պարապել ամեն տեղ, և միայն նոր նոր օրինակներ են սպասում: Այդ մասին թէ Եւրոպական հնախուզաց և թէ Հայ հայրենասիրաց մեծ ծառայութիւն արած կլինիք, եթէ այս ամառը լուսանկարով շրջէք 2եր իմացած տեղերը, և նոր նոր գիտեր ընծայէք գիտութեան: Մանաւանդ չմոռանաք Ալիշալուն: Եառաջադրեալ թարգմանութիւնը ի հարկէ մերձաւորական է միայն, որովհետեւ Վանի արձանագրութեանց ընթերցումն դեռ շատ նորարդոյս է և կարօտ է զանազան ուղղութեանց: Քանի օրինակներն աւելնան, այնքան ընթերցմունքն էլ կուղղվի և կյառաջանայ:

«Անհամբերութեամբ սպասում եմ 2եր-նորանոր գրութեանց և գիտեմքին:»

2երդ Սրբազնութեան . . .

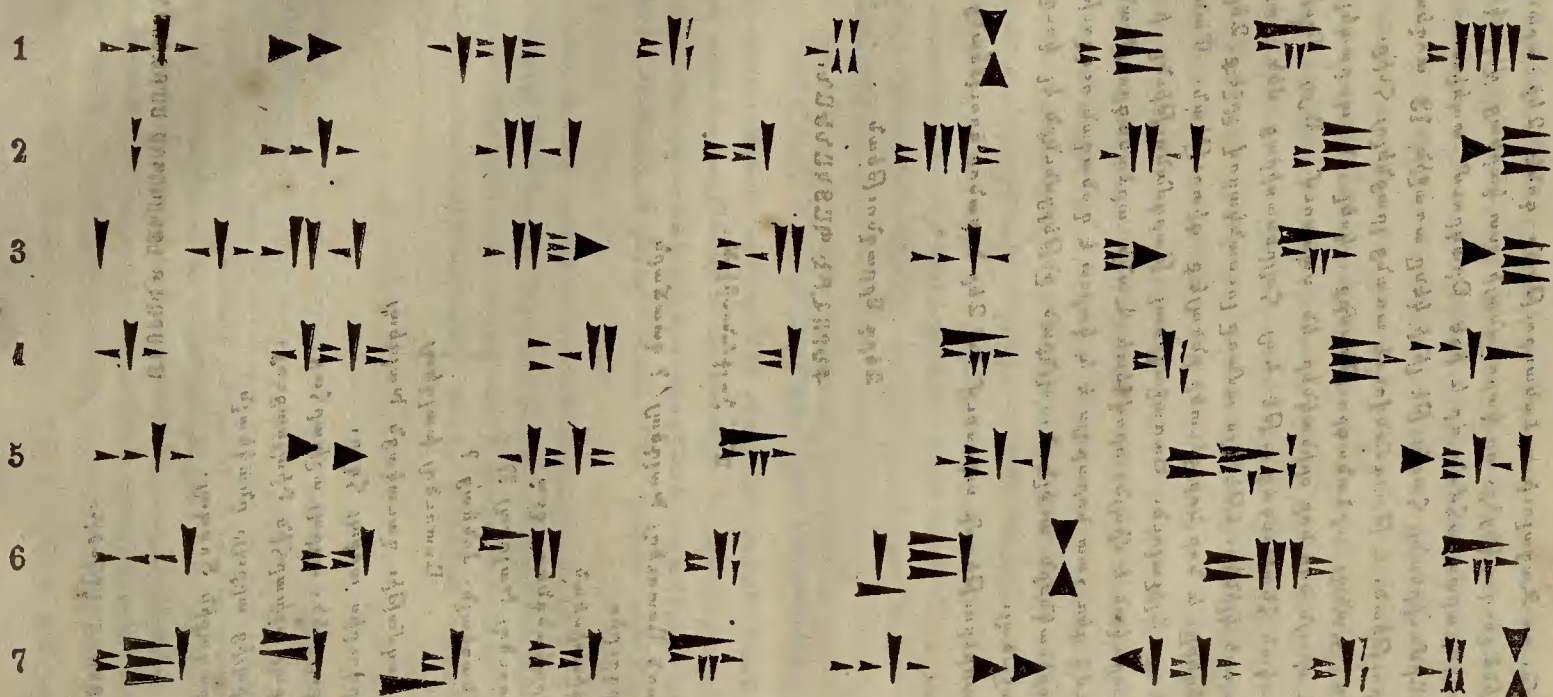
ԲԵՐՈՒՂԻՆ ԳԼՏԿԱՆԵԱՆ,

Ահա՛ իմ հարցերս:

1. Տեառն Աստուծոյ Խալդեայ? զտաճարն
2. Սարգուրիս
3. Արգիստիսեան
4. Վերականգնեաց զսա:
5. Աստուծոյ Խալդեայ ??
6. Զհնացեալն. ձօնեաց ?
7. Աստուծոյ Խալդեայ
8. Եւ բազմաթիւ զաւակացն Խալդեայ
9. Սարգուրիս արքայ հզօր,
10. Արքայ մեծ, արքայ աշխարհաց,
11. Արքայ աշխարհին Բիայնացոց,
12. Արքայից արքայ, բնակեալն
13. Ի քաղաքին Տոպպայ:

ՄԵՍՐՈՎԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍՄԲԱՏԵԱՆՑ:

ԱՐՄԱՐԵԱՆ ՎԵՅՆՐԵՐԴ ԱՐՁԱՆԱԴԻՐ, ԴՏԵԱԼ Ի 24 ԱՊՐԻԼԻ 1883 ԱՄԻ,
 Ի ՄԵՍՐՈՎԻ ԵԳԻՍԿԱԳՈՍԵՆՆԻ ՍՄԲԱՏԵԱՆՅ,

8						
9						
10						
11						
12						
13						

Պ. ԳՆՈՒՆՈՒ ԲԸԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ
ԻՐԻՆԻ ԴԱՍԱԳԻՐԲ.

Իւրաքանչիւր որ, երբոր ձեռներէց է լինում մի բան գրելու՝ պէտք է հետեւեալ երկու հանգամանքները լաւ ի նկատի ունենայ. Ա. պէտք է լաւ ըմբռնած լինի գրելի նիւթը՝ իւր բոլոր մանրամասնութեամբ. Բ. ըստ ամենայնի պէտք է յարմարեցնի այն նպատակին՝ որի համար գրվում է:

Երբոր մինը գրում է վիպասանութիւն՝ նա աչքի առաջ ունենալով իւր գրքի ընթերցող հասարակութեանը՝ պէտք է վիպասանութեան հերոսներին այնպիսի դեր կատարել տայ, որ համապատասխան լինի ընթերցող հասարակութեան ճաշակին: Երբոր մինը գրում է մի պատմական գրութեան՝ պէտք է դարձեալ աչքի առաջ ունենայ ընթերցող հասարակութիւնը, և նիւթը ըստ այնմ յարմարեցնի գրութեանը ոճին, առանց պատմական անցքերի ճշմարտութիւնը խեղաթելելու:

Այդպիսի գրութեաները, եթէ ունենան էլ ինչ և իցէ մանր մոշեր պակասութիւններ, կարող են, եթէ ոչ բոլորովին յարգի, գոնէ անպէտք չը համարուիլ: Բայց ինչ որ գրվում է մանուկների համար, նոցա միտքը, բարքն ու վարքը կրթելու և ազնուացելու պատճառով՝ պէտք է շատ խնամքով յօրինուած լինի. ապա թէ ոչ, փոխանակ իւր նպատակին ծառայելու, կարող է իրեւ անպէտք բան դուրս ձգուիլ թէ՛ դասագրքերի կարգից և թէ՛ ընթերցանելի մատեանների շարքից:

Դասագիրք գրողը ի միջի այլոց երկու բան յատկապէս պէտք է ի նկատի ունենայ. նախ առարկայի ամփոփումն և կարգին դասաւորութիւնը, այնպէս՝ որ ամենահարկաւորները մոռացուած չըլինին, և խառն ի խուռն դրուելով՝ շփոթութիւն չը պատճառեն. երկրորդ՝ պէտք է յարմարեցնել մանուկների հասկացողութեանը այնպէս, որ աշակերտները կարգացածները հասկանան և աստիճանաբար առաջ գնալով՝ ամբողջ առարկան իւր էական սկզբունքով իւրացնեն:

Երդի մանկավարժութեան հիմունքը մայրենի լեզուով դաստիարակութիւնն է համարվում: Ուստի դասագիրք յօրինողը ի նկատի ունենալով այս սկզբունքը, պէտք է դասագրքի համար մանուկների մայրենի լեզուն ընտրի, այսինքն այն լեզուն, որով մանուկները խօսում են, անշմարելի կերպով գեղջկական դարձուածների և ռամկական բառերի տեղ՝ գրականականը գործ դնելով: Որով մանուկը թէ առարկան կը սովորի իւր մայրենի դիւրըմբռնելի լեզուով և թէ կը վարժուի իւր մայրենի լեզուի աւելի կատարելագործուած ձևին:

Պէտք է խոստովանել նաև, որ ամենաերեւելի միտք ամենահետաքրքիր մի առարկայ երբ գրուած է լինում խառն ի խուռն ոճերով ու դարձուածներով, միշտ ամեն մինից մերժվում է, և ոչ ոք չի ախորժում կարդալ. նախնեաց գրութեանց մէջ անգամ այն մատեանները, որոնք

գրուած են ընտիր ոճով, գեղեցիկ դարձուածներով ու լեզուով, ամեն ակորթանօք կարդացվում են, օրին. Եղիշէի Վարդանանց պատմութիւնը, Ս. գիրքը և ինչ Իսկ այնպիսիները, որոնք ընտիր ոճ, գեղեցիկ դարձուածք ու լեզու չունին. թեև շատ հետաքրքիր բովանդակութիւն էլ ունենային, չեն կարդացվում, կամ շատ սակաւ են կարդացվում, օրինակ. Ղազար Փարպեցու գրուածքները, Դաւիթ անյաղթի թարգմանութիւնները, և մինչև անգամ Մովսէս խորենացու «Գիրք պիտոյիցը»:

Արդի աշխարհաբառի մէջ ևս, այն բոլոր գրուածքները, որոնք խճողուած են աշխարհաբառի և գրաբառի դարձուածներով, կամ թարգմանութիւնները, որոնք բնագրի ոճը ունեն, միայն հայերէն բառերով՝ այնպէս չեն կարդացվում ինչպէս կարդացվում են մի քանի գրուածքներ, որոնք կամ բոլորովին պարզ Աբրահամ բարբառով են, կամ Կ. Պօլսոյ և կամ ընտիր գրաբառ:

Հեղինակը կամ թարգմանիչը պէտքէ գիտենայ թէ ո՞ւր համար է հրատարակում իւր գիրքը, Ռուսահայերի՞ թէ Ցաճկահայերի համար, Ցաճկահայերի համար՝ Կ. Պօլսոյ մշակուած աշխարհաբառը պէտքէ գործածել. իսկ Ռուսահայոց համար՝ Արարատեանը, որ վերջին տարիներս բաւական մշակուելով՝ կարող է մրցել Կ. Պօլսոյ բարբառին:

Միշտ եղել են անձինք, որ ջանացել են լեզուն դիւրութեան ղարձակելու համար քմահաճոյ ձևեր ու ոճեր գործածել. բայց այդպիսիները բնաւ իւրեանց նպատակին չըհասնելուց յետոյ, ստիպուել են իւրեանց բռնած ընթացքը թողնել, շատ անգամ աւելի ծայրայեղութեան մէջ ընկնելով:

Հանգ. Նազարեանը պարագլուխը լինելով Արարատեան բարբառի մշակողների, իւր Հանդէս նոր հայախօսութեան և Հիւսիսափայլի մէջ կամենումէր ինքնահնար բարդութիւններ ու ոճեր և քերականական իւրաստեղծ կանոններ հնարելով՝ հարստացնել Արարատեան բարբառը և ձկուռն դարձնել. Նոյն ինքն Նազարեանը, որ իւր գրուածքների ճակատին դրոշմումէր հետեւեալ բովանդակութեամբ մի բան, դժուարին է մեռեալը յարուցանել, բայց աւելի ևս դժուարին՝ հին գրաբառ լեզուով այժմեան ժողովուրդը լուսաւորել. իւր այս սկզբունքի հակառակ, յառաջ որ կամենումէր իւրաստեղծ լեզուն փաթածել ամբօխի շլնքին, սկսեց աւելի ևս ծայրայեղութեան դիմել՝ ներսիսեան Դպրոցի մանուկների համար պատրաստած իւր «Տեսական և գործնական առաջնորդ ողոսաց լեզուի» վերնագրով գրքովը. Ուր Հանգուցեալը գրաբառի դարձուածները խրթին, ինչպէս ասում են, որոտընդոստ բառերի հետ գործածելով՝ բոլորովին շեղվումէ իւր նպատակից. Այսպիսի ծայրայեղութիւններ Կ. Պօլսոյ գրական բարբառի մէջ ևս նկատվում է որմանց գրուածներում: Պ Մինաս Չերազ Արարատեան և Կ. Պօլսոյ բարբառների միացումը ցանկանալով, մի տարօրինակ աղջատուած բարբառի հեղինակ պէտքէ դառնար:

Պարոնը լսած լինելով թէ Արարատեան բարբառի մէջ բառերի սեռականները ի են վերջանում. սկսեց անխտիր նոյնը գործածել, գրելով. գնալի, (գնալու), ասելի (ասելու), տունի (տան), էինի (էնոջ) ևն.

Կան նաև այնպիսիներ, որոնք աշխատում են աշխարհաբառը մշակելով գրաբառին մօտեցնել. Այդ աշխատանքը բոլորովին զուր է. որովհետև աշխարհաբառը միշտ աշխարհաբառ կը մնայ, իսկ այդպիսիները աշխարհաբառի մատենագրութեան պատմութեան մէջ այնպիսի տեղեր կը գրաւեն, որպիսին գրաւել են գրաբառի մատենագրութեան պատմութեան մէջ Մինաս վարդապետ Համբեցի, Աբրահամ կաթողիկոս Արեւտացի, Զաքարիա սարկաւադ Յովհաննավանքի և նոյն ինքն Սըմբատ Գունդստաբլ ևն.

Այսպէս ուրեմն երկու բարբառների և գրաբառի դարձուածներ միասին խառն գործածողները, փոխանակ ունքը շիտկելով՝ աչքն էլ հանում են. որովհետև այդպիսի գրուածքները թէ Տաճկահայը թէ Ռուսահայը և թէ գրաբառի մատենագրութիւնը իւրեանց խորդ վիժածը համարելով՝ մերժում են.

Իմ կարծիքով, պէտքէ աշխատել երկու բարբառներն էլ մշակելով վերջին կատարելութեանը հասցնել, առանց Բաղման կանխակալ կարծիքին ու ջանքին ենթարկուելու. Եթէ հարկ լինի, ինքն ժամանակը անշըշմարելի կերպով կը միացնի երկու բարբառները, և կամ մինը միւսին տեղի կը տայ, ինչպէս գրաբառը աշխարհաբառին տեղի տուեց.

Այս համառօտ ներածութիւնը անելուց յետոյ խօսքս մասնաւորեմ մի գրուածքի վերայ, որ անցեալ տարի տպագրուեց. Այս գրուածքն է Վանեցի Պ. Սարգիս Բարսեղեան Գնունու « քերականական վարդապետութիւնը »-ը որ ողորդեալ դասանութեան Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ. ընդարձակեալ համապարզած վկայութեամբ. Ս. Բրոյ է պէտք մանկանց եկեղեցւոյ :

Գրքի խորագրից թէպէտ յայտնի չէ դասագիրք լինելը, բայց յառաջաբանի մէջ Պ. հեղինակը իւր գիրքը դասագիրք է կոչում. Ուրեմն Պ. Գնունու գիրքը, իբրև դասագիրք պէտքէ նկատողութեան առնել.

Մեր դպրոցներում պարտաւորական առարկաների շարքում մայրենի լեզուի հետ առաջին տեղը բռնում է կրօնը, Ամեն մի առարկայի դասագիրք և մինչև անգամ ընթերցանելի գիրքը հրատարակելուց յետոյ՝ քննութեան է ենթարկվում. իսկ կրօնի դասագրքերը նոյն բաղդին չեն արժանանում. որով երևում է, կամ այդ գրքերը իւրեանց վերին աստիճանի կատարելութեամբ անպայման կերպով ընդունուելու են հեղինակի նպատակի համար, և կամ բոլորովին ստոր աստիճանի վերայ գտնուելով, չ'արժեն քննութեան ենթարկուելու.

Պ. Պ. Սիմէօնեանի Սրբազան պատմութիւնից յետոյ, հետզհետէ լոյս տեսան մի քանի գրքեր ընդ որս և Հ. Ստեփաննոս Ա. քահանայ Տ. Ստեփաննոսեանի կրօնի դասագիրքը. Սրբազան պատմութեան մի դասագիրք էլ հրատարակուեց Մոսկուայում. բայց ոչ մէկը իբրև դաս-

սագիրք քննութեան չենթարկուեցին. նոյն բաղդին արժանացաւ և Պ. Գնունու գիրքը, Յանկալի էր կրօնի դասաւանդութեան համար պատրաստուած գրքերն ևս քննադատել, որպէս զի այդ առարկան իւր կարևորութեամբ աւելի կատարելագործուած դասագրքով կամ ձեռնով աւանդուի:

Մինչև եղածները ըստ արժանւոյն չը քննադատուին իրրև դասագիրք, նորն հեղինակողները կարող են միշտ հնարին հետեւելով, իւրեանց նպատակի դէմ մեղանշել, իսկ նպատակն է ջանալ առարկան դիւրամբօնելի դարձնել և այնպիսի մի ամփոփ ձև տալ՝ որ աշակերտը կարողանայ ամբողջ առարկան իւր էական սկզբունքով իւրացնել: Իհարկէ ամեն ոք երբ ձեռնէրէց է լինում մի գիտութեան կամ առարկայի դասագիրք գրել, եղածների թերութիւնները նկատելով, նորի անհրաժեշտութիւնը զգալի տեսնելով է անում: Այսպէս ևս Պ. Գնունին եղածների թերութիւնները նկատելով, անհրաժեշտ համարեց մի նորի լինելը և ձեռք տուեց իւր քրիստոնէականը գրելուն: Եթէ եղածների վերայ նկատողութիւններ լինէին և կարգացած լինէր Պ. Գնունին՝ մեծ օգուտ քաղած կըլինէր իւր գրքի պատրաստութեան համար. բայց ընդհանրապէս է եղել: Ինչ և իցէ:

Յառաջաբանը գրքի բովանդակութեան համառօտ ծրագիրն ու հեղինակի տրամադրութեան արարն է. ուստի նախ քան գրքի մասին խօսելս մի քանի խօսք Պ. Գնունու գրքի յառաջաբանի մասին անտեղի թող չըհամարուի: Պ. Գնունին յառաջաբանի առաջին հատուածի մէջ բացատրումէ կրօնի բարձր նշանակութիւնը, որին կցումէ մի քանի անորոշ խօսքեր, — «*պարզեցնող քաջութիւն, փայլեալ և այլ այսպիսի փաղաքշական բառեր որ ես չէի յիշիլ՝ եթէ Պ. Գնունին դասագրքի մէջ նորից յիշած չլինէր այդ բառերը ի դէմս բողոքականների: Իւր մասին խօսելով՝ ասումէ. «Ի՞նչպէս բաւականին հերքած եմ նոյն ոչխարաղգեստից մոլոր և թունաւոր վարդապետութիւններն, բայց յանձն առած չեմ հայաստանեայց եկեղեցւոյ ազատամիտ վեհաձեռնութեան բարձր աստիճանէն խոնարհել՝ ստորանալ, նոցա հաւասարել և ըստ այնմ պատասխանել խիստ լեզուաւ. այլ միայն ապացուցած եմ ճշմարտութիւնն և առ այն տանող ուղիղ ճանապարհն, յորմէ մաղիւ չափ շեղումն է մոլորութիւն, հերետիկոսութիւն և յաւիտենական կորուստ» եր. Գ:*

Յայտնի չէ թէ Պ. Գնունին ուրիշ կրօնական գիրք հեղինակել է թէ ոչ. որով հերքած լինի ոչխարաղգեստ գայլերի մոլոր և թունաւոր վարդապետութիւններն. այս խօսքերը յայտնի չէ թէ պարոն Գնունին ո՞ւր է ուղղում, և ո՞ւր համար է գրում: Չըկայ մի ազգ, որ Ս. գիրքը իւր սկզբունք ունենալով, իւր եկեղեցին դիւական վեհաձեռն դարձրած լինէր. ուր քրիստոսի լուսատու խօսքերն են հնչում, այն տեղը խաւարասէր դիւական վեհաձեռն չի կարող դառնալ բնաւ: Գիտէք, Պ. Գնունի, աշխարհս մի դատարկ կարասի պէս է. ինչ որ ձայն տաք՝ նորա արձա-

դանքը պիտի լսէք: Պէտքէ յարգել իւրաքանչիւր ազգի սեպհական եկեղեցին. և առանց դէպ ի ուրիշները ատելութիւն սնուցանելու՝ հոգով, սրտով պէտքէ միանալ իւր եկեղեցու հետ:

Պ. Գնունին ասումէ. « Յանձն առած չեմ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ազատամիտ վեհաժողովեան բարձր աստիճանէն խոնարհել՝ ստորանալ » . բայց վեհաժողովի անդամներէ մէկը և ինքնապէս ինքնաբերական բառերը գործածելով՝ բաւական ստորացած էք երեւում Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ազատամիտ վեհաժողովեան բարձր աստիճանէն. վասն զի, Հայաստանեայց եկեղեցին միշտ յարգել է օտար ազգերի ազգային առանձնայատկութիւնները կրօնական ծէսերի հետ խառնած տեսնելով: Եւ ով որ իւր եկեղեցուն դիպչել է կամեցել՝ նորան արժանի հատուցումն է արել, երբ մինը չի կամենում իւր պատուին դիպչեն՝ ինքն էլ ուրիշի պատուին պէտքէ չըդիպչի: Նա, որ ուրիշի ազատութիւնը չի գնահատիլ, ազգային առանձնայատկութիւնները չի յարգել, արժանի չէ ազատ լինելու: Հայաստանեայց եկեղեցին Պ. Գնունու չափ նեղասիրտ չէ, այլ յարգելով ուրիշի ազատութիւնը, գնահատել է տուել իւր ազատ լինելու ջանքը, և այսօրուան օրս ալ եկեղեցի փառաւոր կոչումը վայելումէ մեծ արժանաւորութեամբ: Քրիստոնեայ միւս եկեղեցիները երբեմն երբեմն ջանք են արել Հայաստանեայց եկեղեցու ազատութիւնը ճնշել և առանձնայատկութիւնը բառնալով՝ իւրեանց եկեղեցու հետ միացնել: Բայց Հայոց եկեղեցին նոցա դէմ մաքառել է միշտ, իւր անկախութիւնը պահելու համար, առանց դիմելու ինքնաբերական բառեր գործածելու և եթէ հարկէ եղել այդպիսի բառեր գործածելու՝ դէպի ինքն ուղղածներն է յետ դարձրել: Պ. Գնունու յառաջաբանի մէջ գործածած այդ նախադասութեան վերայ սակաւ մի երկար խօսեցի. վասն զի յառաջաբանը գրքի ոգու յայտարարն է. և այդ բառերից երեւումէ թէ Պ. Գնունին ինչ ոճ է գործածելու իւր գրքի մէջ: Իսկ այդպիսի ոճով գրուած դասագիրքը մանուկների ձեռքը տրուելիք բան չէ: Դասագրքերի մէջ անորոշ և խիստ բառեր գործածելն առանց պատճառը պարզաբանելու՝ խոհեմութիւն չէ:

Պ. Գնունին երբեմն երբեմն իւր դասագրքի մէջ վիպասանութեան դարձուածներ է գործածում. որպիսի է 192 հարցման երկար պատասխանը:

Մանկավարժներից ոմանք դասագրքի հարց ու պատասխանով յօրինելը հարկաւոր են համարում միայն այն պատճառով, որ հարցը իւր մէջ պարունակելով պատասխանի էական մասը, դիւրութիւն տայ աշակերտին առանց շուտաւարելու պատասխանել: Այս ձևով յօրինուած դասագրքերը, մանաւանդ եթէ պատասխանները կարճ ու ամփոփ են լինում, աշակերտի համար զուարճալի մի պարագմունք են դառնում. այս դէպքում հանգուցեալ Մսերի Հաւատապատում, Քրիստոսապա-

տում և Հրահանգքիստոնէական վարդապետութեանի աշխարհաբառ
համառոտութիւնը բաւական յաջողութիւն ունին, միայն լեզուն շատ
խորթ է: Պէտքէ խոստովանել որ, հարց պատասխանով կարգաւորուած
դասագրքերը յափշտակուածն մանուկից ինքնիրան մտածելու առիթը:
Պ. Գնունու դասագիրքը այս կողմից էլ պակասաւոր է, վասն զի պա-
տասխանները ոչ միայն կարճ ու ամփոփ չեն, այլ շատ տեղ բոլորովին
չեն համաձայնում հարցերին. օրինակ. 56, 57, 58, 59, 60 հարց ու
պատասխանները, որոնց իւրաքանչիւր մինից երկու հարց ու պատաս-
խան պէտքէր կազմել. 62, 63, 64 հարցումներին չեն յարմարվում
պատասխանները. 64րդ հարցման պատասխանի մէջ կարծիքը թէ Եգիպ-
տոսում Մովսէսի ժամանակով Յակովբին տեսնողներ դեռ կային, տա-
րակուսական է: Աբրահամի՝ Սեմին ժամանակակից լինելն ևս տարա-
կուսական է. վասն զի Սեմը Արփաքսաղին ծնելուց յետոյ ապրեց 500
տարի. իսկ Արփաքսաղի ծնունդից մինչև Աբրահամի ծնունդը 944 տա-
րի է, որով յայտնվումէ որ Սեմը կկէտար Աբրահամի ծնունդից ա-
ռաջ վախճանել էր, (Ծննդ. գլ. ԺԱ. համ. 10—27). Շատ երկար կըլի-
նէր բոլոր անյարմար ու երկար պատասխանները մէջ բերել:

Յառաջաբանի մէջ «Բարբառի» վերնագրով հատուածի սկզբունքին ըստ
իս չի կարելի համակրել, վասն զի պարոն Գնունին ասումէ. «Որպէս զի
մեր գրածն բազմաց դիւրահասկանալի լինի և դիւրըմբռնելի, ընտրած եմ
պարզ գրաբառից և գրաբառի մերձ աշխարհաբառից բազկացեալ ոճով
գրել. բնաւ չհետեւելով այս կամ այն գաւառական ոճին, և ոչ խրթին
գրաբառով անհասկանալի անելով բազմաց», երես Դ. Պ. Գնունին իւր
գրածն բազմաց դիւրահասկանալի և դիւրըմբռնելի անելու ժամանակ,
մոռացել է որ իւր գիրքը մանուկների դասագիրք է լինելու և մանուկ-
ներին պէտքէ դաստիարակել իւրեանց մայրենի հասկանալի լեզուով:
Պ. Գնունին ասումէ որ ինքն չէ հետեւել այս կամ այն գաւառական
ոճին. վերոյիշուած հատուածի մէջ Բարբառից և Բարբառի Բայն աշխարհա-
բառից ինչ հոլովներ են. և ո՞ր գաւառական ոճին են պատկանում. Տաճ-
կահայը յոգնակի սեռակա՞ն կըկարծի այդ բառերը, թէ եզակի բացա-
ռական. Պ. Գնունին իւր գիրքը դիւրահասկանալի և դիւրըմբռնելի ա-
նելու համար երկու բարբառների և գրաբառի դարձուածներն էլ խճո-
ղել է իւր գրքի մէջ. որով Բարբառի աշխարհաբառից և Բարբառի Բայն
անհղ, բազմաց անընդունելի և անհասկանելի է արել:

Յառաջաբանի «նիւթ կամ բովանդակութիւն գրքիս» վերնագրով
հատուածը պարզաբանումէ գրքուկի գլխակարգութիւնները. որոնց
ուրան մասն է բաժանել: Յառաջաբանի մասին այսքանը բաւական հա-
մարելով զըջուկի որպիսութիւնը ցոյց տալու համար՝ մէջ բերինք մի
քանի կտորներ, որոնցով ամբողջ գիրքը կարելի է գնահատել:

Երբեք ուրեք. «Նպատակ մարդկան, երջանկութիւն, առ այն հա-
սանելոյ միջոց, կրօն և նորա զանազան ճիւղեր» . Զըխօսելով դեռ Պ.

Գնունու գրքի լիզուի մասին, խօսքս ապացուցանելու համար, թէ հարցումներին յարմար չեն պատասխանները, մէջ եմ բերում նոյն իսկ տուալին հարցը: Պ. Գնունին հարցնումէ. « Ի՞նչ է մարդկան նպատակը (1): » Պատաս. — Մարդը որ Աստուծոյ արարածոց մէջ կատարելագոյն է և գերազանց, իւր մտաւոր բարձր կարողութեամբ և միշտ երջանիկ լինելոյ բաղձանքն կը յայտնէ իւր հոգւոյ անմահութիւնը, որ (հոգւոյ անմահութիւնը թէ մարդը) և այս աշխարհի մէջ միշտ կարօտ վիճակի մէջ կը գտանէ զինքն, ոչ մի բանով չի յագեցնար, միայն յաւիտենականութեան յուսով կը սնանի և կ'ապրի, որոյ համար միայն ստեղծեալ է »: Ինչ յարաբերութիւն հարցի ու պատասխանի մէջ, ո՞վ կը կարծէր թէ, մարդու նպատակը սահմանելու համար հարկաւոր է այնքան պատեպատ դիպչել, ես լինէի Գնունու աշակերտը. « Ի՞նչ է մարդկան նպատակը, հարցին՝ կ'պատասխանէի. — Մարդկան նպատակն է այս աշխարհի վերայ գտնուած Աստուծոյ բարիքը վայելելով երջանիկ լինել, և Աստուծոյ անունը փառաւորել *), իսկ հանդերձեալում, հոգու անմահութեամբ յաւիտենական արքայութիւն ժառանգել:

Յրդ հարցման պատասխանն ևս լաւ կ'ազմուած չէ: Պ. Գնունին հարցնումէ. « Ի՞նչ է առաքինութիւնը »: պատասխանումէ. « Առաքինութիւնն է հաւատալ կենդանի և ճշմարիտ Աստուծոյ, ճանաչել, սիրել (զնա կամ նորան) և յուսալ ի նա, և նորա պատուիրանքներն կատարել » և լին. Պարոն Գնունին առաքինութիւն բառը իւր իսկական նշանակութեամբ չէ գործածել. ապա թէ ոչ Յրդ. հարցմանը այսպիսի պատասխան պէտքէր տալ, « Առաքինութիւնն է մի յաղթութիւն, որ մարդս իւր սկզբունքը պաշտպանելու և իւր մարդկային կոչմանը արտիք չը բերելու համար պարտաւոր է կատարել »: Գոնէ նախնեաց գրուածների մէջ առաքինութիւն բառը այդ մտքով ենք գործածուած տեսնում մանաւանդ Եղիշէի մէջ:

Կրդ հարցման պատասխանն էլ լաւ կ'ազմուած չէ: Պ. Գնունին հարցնումէ. « Ի՞նչ է կրօնը »: պատասխանումէ. « Կրօնն Աստուծոյ և մարդոց մէջ եղած ուխտն և պայմանն է, որով Աստուծոյ և մարդ սրանչելի հաղորդակցութեամբ միմեանց հետ կը կապուին, վասն զի կրօնի անթերի պահպանութեամբը միայն կարէ մարդ Աստուծոյ շնորհաց մէջ յարատեւիլ, յԱստուծոյ հաւատալով, յուսալով ի նա, և սիրելով զնա, այսինքն է պաշտել զնա »: Ես լինէի Պ. Գնունու աշակերտը Կրդ հարցմանը այսպէս կ'պատասխանէի. « Կրօնն է իւրաքանչիւր մարդու ներքին համոզման զգացումը, որ վերաբերումէ իւրաքանչիւր որի պաշտած Աստուծուն: Այս զգացումը անշիջանիկ է մնում անդրդուելի յոյսով, հաստատուն հաւատով և անպայման ու անկեղծ սիրով:

(*) Կեցցէ անձն իմ օրհնեսցէ զքեզ, եւ իրաւունք քո օգնեսցեն իմ: Սաղմ.

7 և 9-րդ հարցումները մի և նոյնն են, որոնց ամենեին չեն յարմար-վում պատասխանները: 7-րդ հարցը Գնունու ոճով պէտքէ լինէր. Բաղ-մաստուածութեան հետևողք ո՞յք են և ինչի՞ կերկրպագեն. իսկ 9-րդ հարցը պէտքէ լինէր. Բաղմաստուածութեան կրօնը քանի՞ աղանդի կը-բաժանուի:

Այսքանը բաւական համարելով անյարմար հարց ու պատասխաննե-րը ցոյց տալու համար, դառնամ Պ. Գնունու գրքի լեզուի մասին խո-սելիքիս:

Պ. Գնունին կրօնը ճշմարիտ Աստուծուն միայն վերագրելուց յետոյ, հակառակ իւր սկզբունքին՝ բաղմաստուածութիւնն ևս կրօն է անուա-նում. այսպիսի թեթեւ հակասութիւնները ներկի են Պ. Գնունուն:

Պ. Գնունու գիրքը պակասաւոր է լեզուի կողմից իւր գործ ածած անհեթեթ ոճերով ու դարձուածներով, և անհասկանալի ու սխալ պատ-մական տեղեկութեամբ, օրինակ. 11 պատասխ. « Սորա տաճարն կա-սուի Բակոտն, զոր Աստուծոյ տեղ կընդունեն Տալայլամայ իբրև ան-մահ քահանայ մի սրբացեալ »: Եթէ զոր բառը յարաբերումէ Բակո-տին, այն ժամանակ քահանայ, որ տաճարի անունն է, յանկարծ փոխվու-մէ անմահ քահանայ մի սրբացեալ, և Տալայլաման եղակի ձայնով կը քահանայ բայի տէր կամ ենթակայ բային է դառնում: Բայց իսկապէս ո՞րն է անմահ քահանայ մի սրբացեալ, բակոտն՝ թէ Տալայլաման, կընդունէր Պ. Գնունուց առանձն յաւելուածով ինչպէս այս նոյնպէս և միւս այսպիսի վայելուչ պարբերութիւնները ու պատմական սխալներն ուղղել:

13-րդ հարցման պատասխանը Հրէից մասին Պ. Գնունին հակասու-թիւններով է սկսում և վերջացնում: Այդ կտորը մէջ բերենք Պ. Գը-նունու ոճի որպիսութիւնն ու գատնողութեան ձևը ցոյց տալու համար. Հարց. « Ո՞րն է Հրէից կրօնը », (13): Պատասխ. « Հրէից կրօնն է Մով-սիսական հին օրինաց համաձայն ճշմարիտ Աստուծոյ երկրպագութիւն, յայտնութեամբ և միջնորդութեամբ Նահապետաց և Մարգարէից: Բայց նոր օրէնքն և զնորա հիմնադիրն Յիսուս ուրանալով՝ ուրացած են և զհինն ևս որ նոր օրինաց ոտուերն էր: Աբրահամէն սկսեալ մին-չև ի գալուստ Քրիստոսի. ճշմարիտ կրօնի հետևող և Աստուծոյ ընտըր-եալ ժողովուրդը կ'համարուէին (ուրեմն իսկապէս չէին). իսկ Քրիստոսի գալստենէն մինչև ցայժմ այլ և այլ աղանդներով խմորեալ՝ ճշմարիտ կրօնէն շեղեալ, յաշխարհ ցիր ու ցան եղած են: Թէպէտ ոմանք ի Քրիստոնէութիւն դարձան, բայց ազգի մեծագոյն մասն անդարձ մնաց. որք այժմ երեք ճիւղի բաժանուած են. Թալմուտական, Գարայիմ և Հոքերեբեան »: Ինչպէս երևում է Պ. Գնունին ու չէ դարձրել հարկա-ւոր տեղերը կետեր դնել. որով շատ տեղեր անհասկանալի են մնում: Կէտի բացակայութեան պատճառով վերագրեալ պատասխանի առաջին նախադասութիւնը դժուարըմբռնելի է. այս նախադասութեան մէջ է բայի խնդիրը. ո՞րն է, տէր բային ո՞րը: Հրէից կրօնն է տէր բային՝ —

Թէ ճշմարիտ Աստուծոյ երկրպագութիւնը՝ Պ. Գնունին չէ կարողացել հարկաւոր տեղեւորում դիմորոշ յօդերը գործ ածել: Ես յատուկ Պ. Գնունու գրքի ամենապարզ կտորը օրինակ բերեցի, որ չ'ասի Թէ բժախնդրութեամբ աշխատել եմ անկանոն գրուածը (որոնցով լի է գիրքը) օրինակ բերել: Հրէայք նոր օրէնքը չընդունելով, հինը բնաւ ուրացած չ'են: Եթէ Արրահամից սկսած մինչև Յիսուս Քրիստոս ճշմարիտ կրօնի հետեող Աստուծոյ ընտրեալ ժողովուրդ էին համարվում, իրանք իրանց դարձեալ այժմ ևս ըստ էության չ'ազատուիմք են համարում, ինչպէս և ամեն ազգ իրան ըստ էության չ'ազատուիմք է համարում: Զուր բան է որ նոքա Յիսուս Քրիստոսին չեն համարում խոստացեալ Մեհեյն: Իսկ աղանդներին՝ նոքա արդէն Քրիստոսից շատ առաջ բաժանուած էին: Ինչպէս ինքն Պ. Գնունին էլ խոստովանումէ ծանօթութեան մէջ, Յիսուս Քրիստոս պատուիրեց իւր աշակերտներին զգոյշ լինել սագուկեցիների և փարիսեցիների խմորից: Դասագրքի մէջ պէտքէ առաջ բերած պարագաները փաստերով մեկնաբանել և պարզել: Պ. Գնունին բրահմանուութեան բուդդականութեան և կոնֆուիոսի աղանդների վերայ բարեհաճել է հատ կտոր տեղեկութիւններ տալ, իսկ Հրէաների երեք կրօնական հերձուածի բաժանուած լինելը աշակերտներին ուսուցանելով և իւրաքանչիւր հերձուածի անունը տալով (Թալմուտական, Գարայիմ և Հոբեբբեան) զլանումէ նոցա սկզբունքի հետ ծանօթացնել աշակերտներին: Պ. Գնունի, աշակերտները, այդ երեք հերձուածների ինչութիւնը իմանալու համար ո՞ր գրքին դիմեն: Եթէ աղանդների ինչութեան մասին տեղեկութիւն տալը աւելորդ էք համարել, ինչո՞ւ էք անունները տուել: Դուք որ չէք բացատրել, գոնէ յայտնէիք Թէ ո՞ր գրքին դիմելու է բաւականութիւն ստանալու համար:

(Մնացեալը հետեւի համարում:)

ՅՈՒՄԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.

ՄԵՐ ՎԵՋԱՓԱՌ ՀՕՐ

ԳԷՈՐԳ Դ-Ի ՀԻՐՄԻՆ.

Յուխաննուհան յիշատակն արդարոց
օրհնութեամբ եղիցի:

Հատ ժամանակ չի անցել այն թշուառ օրից, որ մենք Ս. Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանի աշակերտներս և ուսանողներս դժբաղդութիւն ունեցանք երկար ժամանակ սուգ պահել և ողբալ մի մահ, մի մեծ մարդու մահ: Սեր խոցը խոր էր, վիշտը մեծ, կսկիծն ու ցաւը անտանելի: Դրովհետեւ այդ մահով հայոց ազգը զրկուեցաւ իւր ուսումնասէր

Հայրապետից և ուսումնարանների ամենաջերմ և մեծ Պաշտպանից. Ս. Էջմիածնի ամենայն Հայոց Հայրապետական Աթոռը իւր արի և քաջ Հովուապետից. իսկ մենք մեր սիրելի Հօրից—մեր հոգեւոր Ծնողից. ո՞վ էր այդ անձնաւորութիւնը, որի մահով ամբողջ Հայ ազգը ի սուգ համակեցաւ. դա մեզ ամենքիս քաջ ծանօթ ամենայն Հայոց Հայրապետ Գէորգ Գ-ն էր, որի ձեռաշէն ճեմարանի սաներից 7 ս այսօր աւարտելով ճեմարանական դասընթացը, եկել ենք միանգամ ևս, գուցէ վերջին, մեր երախտագիտական զգացմունքը յայտնելու Նորան, Նորա անշուք, բայց Ս. գերեզմանին:

Մեր սիրտն այժմ կսկծում և մորմոքում է, երբ մտածում ենք, որ մեր հոգեւոր հայրը բազմաթիւ նեղութեանց դիմանալով աշխատասէր և ժրջան երկրագործի պէս մի մտաւոր և բարոյական պարտեզ շինեց, բայց չ'կարողացաւ ճաշակել և վայելել իւր այգու պտուղը. Եթէ մեր հոգեւոր Հայրը դժբաղդ գտնուեցաւ մեզ այսօր հասած չ'տեսնելու, մեք ևս եղբայրներ, ո՛չ պակաս անբաղդ ենք, որ մեր կեանքի այս հանգիստւոր վայրկեանիս զրկուած ենք Նորա տեսութիւնից, որի կենդանութիւնը մեզ այսօր առաւել բաղաւոր կանէր. և որ վերջապէս զրկուելով Նորա հայրական վերջին Ս. օրհնութիւնից, այժմ եկել ենք Նորա սառը շիրմին յայտնելու մեր սրտի խոր և ամենաջերմ երախտագիտութիւնը, և ստանալու Նորա օրհնութիւնը. ես այժմ աւամայ վերանումեմ դէպի մեր պատմութեան հին դարերը և միտքս եմ բերում մի զուգահեռական նմանութիւն մեր վիճակի հետ:

Հատ դարեր առաջ դեռ Բիւզանդիոնից նոր վերադարձած մի ուսումնաւարտ հայ երիտասարդ իւր հայրենիքի թշուառութեանց հետ և իւր բաղն էր ողբում « յուսայաք հարսանեաց պարել՝ անվեհեր երազ գութեամբ կրթեալք, և առագաստի ասել երգս, արդ փռանալ իրախնայ. « Բեան է վերայ հերեզմանի ողբս ասելով՝ ողբմելի հաւաքեմ, ուր և ոչ արեւ-մեան « Ժամանեցի աչաց նայա կախոյցմանց, և լսել զվերջին Բարբառն և զբնութիւն »:

Եթէ Մ. Խորենացիի հայրենիքից հաղարաւոր մղոններ հեռու գտնուելու պատճառով չկարողացաւ արժանանալ իւր հոգեւոր ծնողների վերջին բարբառը և օրհնութիւնը լսել, դեռ Նորա վիշտը տանելի էր. իսկ մերը՝ մենք որ մի քայլ հեռու գտնուելով դարձեալ զրկուեցանք այդ մխիթարութիւնից, որքան առաւել ուրեմն՝ մենք պէտքէ կրկնենք սորա հետ թէ. « Զմտաւ զայսոսիկ ածելով հառաչումն յիս ի ներքս ընթանայ և արտօսր, և կամեցուցանէ բարբառել բան տխրական և սգաւոր, Եւ ոչ գիտեմ եթէ զիարդ յարմարեցից զողբերգութիւնս, և կամ զո՞վ արտասուեցից . . . զՀայր էմ և զԲարեպետայրս . . . Ելել զիս է հոգայն Լափուր մնացեալ խանդից և ցակնեալ » . . . բայց իհարկէ առաւել ողբային մենք ենք, որովհետեւ մենք սպասումէինք Նորանից մի հայրական և սիրալիր առաջնորդութիւն, մեր թոյլ ոյժերին զօրութիւն տուող, խրախուսող և քաջալերող. մի օգնական ձայն, որ յորդորէր մեզ կեան-

քի մրրկայոյզ և փոթորկալից ալիքների դէմ մրցելու և պատահելու. բայց արդ « Ո՛ր է քաղցր աչացն հանդարտութիւն առ ուղիղս և ահա-
 ւորութիւն առ թիւրս, ո՛ր զաւել շրման խորանքն առ քրի աշխիւրդ
 հանդիպան. ո՛ր խնդամիտ սիրտն ընդհանող արբանեկաց, ո՛ր երկայն
 ճանապարհաց յոյս, հեշտացուցիչ աշխատութեանց հանգուցող » . մեր
 յոյս և ապաւէնը, մեր միութարութիւնը ի չիք դարձաւ, և Կորեաւ ժո-
 ղովուրդն, թագեաւ նաւահանգիստն, ելիք օգնականն, լռեաց ձայնն
 յորդորեցուցիչ » :

Որքան և մենք այս վայրկեանիս Մ. Խորենացու հետ համաբաղդ լի-
 նելու փառքն ու դժբաղդութիւնն ունենանք, բայց և այնպէս մենք մի
 ուրիշ կողմով Խորենացուց աւելի բաղդաւոր ենք այսօր. ես համոզուած
 եմ որ՝ ոչ դք մեզանից իրաւունք չպէտքէ ունենայ Խորենացու հետ
 կրկնելու այս խօսքերը, թէ « Ո՛վ այսուհետեւ զմերս յարգեսցէ զու-
 սումն, ո՛վ ուրախասցի ընդառաջագիմութիւն աշակերտիս . . . » քանի
 որ մեր ազգը իւր բոլոր դասակարգերով, մեծ մասամբ մեր հոգեւոր ծնո-
 ղի ջանքերի շնորհքով՝ այս օր շատ յարգ ու պատիւ է տալիս յատ-
 կապէս ուսումն ու գիտութիւն ունեցողներին. վերջապէս մենք բոլորս
 մինչև անգամ քաջ համոզուած ենք որ՝ ինչպէս այժմ ամբողջ Ս. Էջ-
 միածնի միաբանութիւնը իւր սրբազան Տեղակալով, այնպէս էլ Հայ
 ազգը և մեր նորընտրելի Հովուապետ և հոգեհայրը առաւել սէր կ'ցոյց
 տան դէպի մեզ, ինչպէս շատ անգամ ցոյց են տուել, ոչ այնքան մեր
 արժանաւորութեանց պատճառով և չափով, որքան իբրեւ երախայրիք
 և յատկապէս երախայրիք մի այնպիսի հաստատութեան՝ որ մեզ ամեն-
 քիս հաւասարապէս սիրելի Հօրից է հիմնուած :

Այսօր այս գերեզմանի մօտ կանգնած՝ մարդս ակամայ մտածումէ,
 թէ ի՞նչ է աշխարհը, ի՞նչ է նորա նպատակը. ինչո՞ւ են մարդիկ ծըն-
 ւում, ապրում և մեռում. թող այդ փիլիսոփաները և աստուածա-
 բանները բացատրեն, ինչպէս որ գիտեն. մենք միայն այս կասենք, որ
 աշխարհս մարդու վերաբերութեամբ մի կրկես, մի ասպարէզ է, ուր
 մարդս հարցաքննվումէ աշխարհի առաջ և երևում իւր իսկական յա-
 տուկ գոյներով և արժանաւորութիւններով, փայլումէ իւր ազնիւ գոր-
 ծերով և նսեմանում իւր չար գործերով. մի խօսքով այդ մի քուրայ է,
 ուր երևումէ թէ մարդս որքան արժանի է մարդ կոչուելու, թէ որքան
 նա խօսքով, վարքով և գործով աշխատել է յօգուտ ընկերին, որի
 մէջ ահա փայլումէ մարդուս մարդկային և աստուածային արժանաւո-
 րութիւնները :

Մեր հանգուցեալ հոգեւոր Ծնողի համար ամենայն վստահութեամբ և
 համարձակութեամբ կարող ենք ասել, որ նա իւր կեանքի ընթացքում
 միշտ գործել է յօգուտ իւրեան յանձնուած հօտին, թէ իւր առաջնոր-
 դութեան, թէ պատրիարքութեան և թէ Հայրապետութեան ժամանակ
 այս ասելու ժամանակ մենք չենք կարող մոռանալ, որ մարդը մահկա-

Նացու է և մահականացուն սխալուիլը յատուկ է. տեսէք, պայծառարեգակը ինչպէս իւր ճառագայթներով լոյս է սփռում բոլոր տիեզերքին, բայց ո՞վ կարող է ուրանալ որ նա ևս սե բծեր չունի. բաւական է մեզ պստեղ յիշել մեր հոգեհօր Հայրապետութեան ժամանակի գործունէութիւնը և ազգին մատուցած անգնահատելի բարիքներն ու ծառայութիւնները. Չայնագրութիւնը, ուսումնարանական Խնդիրը ևլն. ևլն. և վերջապէս Ճեմարանը, որ իւր գործերի թագն ու պսակն է. կարելի է ասել որ Գէորգ Դ-ի ժամանակը Հայ պատմութեան մէջ մի նոր դարագլուխ և մի բոլորովին նոր շրջան է. մի խոր մտածեցէք այդ հոյակապ խաչաձև Ճեմարանի ապագայում ազգին մատուցանելի ծառայութեանց վերայ, մտածեցէք, որ այդ տեղ Թեհրանից և Մոլդաւեայից, Աստորախանից և Եգիպտոսից, Հայաստանի և այլ հայաբնակ քաղաքներից եկող մանուկները 9 — 12 տարուայ չափ կրթութեան միւսնոյն յարկի տակ, միւսնոյն ուղղութեամբ և միւսնոյն հոգևով. համարձակութեամբ ասելու, եթէ մեր հոգեւոր Հայր Գէորգ Դ-ը ուրիշ ոչինչ արած չլինէր, Գէորգեան Ճեմարանը բաւական էր նորա Անունը անմահացնելու:

Դու, Անհատաւ Հայր, պսուհետե անմոռաց կմնաս բոլոր Հայերի և մանաւանդ մեր սրտերի մէջ, որովհետեւ « Դու քեզ յիշատակ հրաշալի և յաւերժական արձան կանգնեցիր, աւելի կարծր քան զմետաղները և բարձր քան զփարաւօնեան բուրգերը. փոթորիկն ու մրրիկը կ'դժուարանան նորան փշրելու, և ամեն ինչ մաշող և ձախող ժամանակի հոսանքը չպիտի կարողանայ կործանել նորան *), Բո անմահ գործերը դարէ ի դար կ'յիշուին, քանի որ աշխարհիս երեսին կլինի Հայ անունը, Բո արժանաւոր փառքը ապագայում իման կդառնայ և ուրիշներին, և որորանում հազիւ թոթովող մանուկի ախանջին քո անունը կհնչուի: Ո՞վ հոգեւոր Հայր, Դու մեծ ես, Դու անմահ կմնաս:

Ի դիմաց աստուծոյ որ աստուծոյն զեհի

ՍՏԵՓԱՆ ԿԱՆԱՅԵԱՆՑ.

2 Յունիս 1885 -ի

Ընթերցողաց ուշադրութիւնը հրաւիրումենք սոյն ազգու եւ գեղեցիկ ճառի վերայ, որ կարգացուեց հանգուցեալ Վեհ. Գէորգ Դ. Կաթողիկոսի շիրմի վերայ ի դիմաց աւարտող աշակերտաց Ճեմարանի ի ժամ հոգեհանգստեան:

(*) Հօրացիւսի, Դերժավինի եւ Պուշկինի խօսքերի նմանութիւնով:

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն.

ՀԱՌԵՆԱՆԳԻՍՏ

Ամսոյս 2 ին Ս. Էջմիածնի ձեմարանի Գ. լսարանի ուսումնաւարտ ուսանողների խնդրանքով Էջմիածնի միաբանական Ուխտը Հանգուցեալ Տ. Գէորգ Գ. Կաթուղիկոսի գերեզմանի վերայ հոգեհանգիստ կատարեց:

Ս. Պատարագից յետոյ ձեմարանի աշակերտները (երգեցիկ խումբը ժամաշապիկ հագած) առաջնորդութեամբ ուսումնարանական վարչութեան, եւ Ս. Էջմիածնի միաբանական Ուխտը խաչ խաչվառով թափօր կազմած հանգստեան շարական երգելով եկեղեցուց դուրս եկան եւ խմբուեցին հանգուցեալ Կաթուղիկոսի գերեզմանի շուրջը: Հանգստեան պաշտամունքը վերջացաւ Գ. լսարանի ուսումնաւարտ սւսանող Պ. Ստեփաննոս Կանայեանի իւր՝ եւ իւր ընկերակիցների կողմից կարգացած զգացմամբ լի ճառով, որ մեծ տպաւորութիւն գործեց ներկայ եղողների վերայ:

Այդ օրը, Ս. Էջմիածնի վարչութիւնը կարգադրել էր ձեմարանի աշակերտներին եւս Միաբանութեան հետ սեղանակից աւելի մի շքեղ ճաշի: Առաջին անգամն է այդ սեղանակցութիւնը միաբանական Ուխտի եւ ձեմարանի հաստատութեան, որի գոյութիւնը մինչեւ ցայսօր բոլորովին անշատ կազմութիւն ունէր: Այդ օրը Էջմիածնի միաբանական Ուխտը զգաց մի սուրբ պարտականութիւն, իւրը համարել ձեմարանական հաստատութիւնը եւ ըստ իւրօրինակ կարեաց ջանալ ձեմարանի աւելի բարգաւաճման համար. նոյն զգացմունքը արտայայտւում էր եւ ձեմարանի վարչութիւն կազմող անձանց երեւոյն: Նոքա եւս զգացին որ մարդիկ կը գան եւ կը գնան, իսկ Էջմիածնի միաբանական Ուխտը աւանդապահն է այն տան՝ որ ազգի կենդրոնն է:

Այո՛, ժամանակ է մի ներքին ներդաշնակութեամբ կապել Էջմիածնի միաբանական Ուխտը ձեմարանական հաստատութեան հետ. այսպիսով առաջինը երկրորդի բարգաւաճման կը-

նպաստէ, իսկ երկրորդը՝ առաջինի փայլը կաւելացնէ: Այդ օրուայ սեղանը անցաւ մի հոգեզմայլ քաղցրութեամբ:

Ճաշի ժամանակ օրուայ պատարագիչ Գեր. Տ. Սերովբէ Սըրբազան Նպիսկոպոսը խօսեց երախտագիտութեան համար, եւ գովեց ճեմարանական հաստատութեան եւ յանկապէս Գ. լսարանի ուսումնաւարտ պարոնների պարտաճանաչութեան զգացմունքը, յարատեւ յաջողութիւն մաղթելով ճեմարանական հաստատութեան, եւ յաջողակ գործունէութիւն ուսումնաւարտ պարոններին:

Այդ հոգեշարժ հանդիսի տպաւորութեան տակ, հոգին ու թիրտը մոռացնել տալով մարդկային կրքերը, մի տեսակ մտաւոր յափշտակութեան մէջ են դնում մարդուն, եւ միշտ բարի գործ միայն կատարելու պատրաստական գործիք պատրաստում: Այդ տրամադրութեան տակ էին բոլորը:

Գալով ուսումնաւարտ երիտասարդ պարոններին՝ նոյա իւրաքանչիւրի դէմքը արտայայտում էր երախտագիտութիւն: Եթէ այդ ուսումնաւարտ երիտասարդների երախտագիտութիւնը պարփակւում է միայն հանգուցեալ Հայրապետի գերեզմանի շուրջը, եւ դռն կը բաւականանան միայն զգացմամբ ի ճառերով եւ մինչեւ անգամ հոյակապ մտհարձան կանգնելու գործին նախապատճառ դառնալով կատարած համարել իրանց երախտագիտութեան պարտքը — այդ դեռ բոլորը չէ: Իրաւ է, հանգուցեալ Հայրապետը ճեմարանի հաստատութեան սկզբնապատճառը դառնալով բարերար հայր է հանդիսացել ճեմարանական հաստատութեան, համբուրենք բարերար Սըրբապետին: Եւ մտածենք թէ որոնցից է աղբերանում կատարուած բարերարութիւնը: Ահա մտածելու խնդիրը: Մտածենք թէ բարերարութիւնը որ վայելելով զարգացանք մտաւորապէս, բարոյապէս եւ նիւթապէս՝ ինչ անենք որ յարատեւ մնայ այդ բարերարութիւնը եւ արտադրող աղբիւրը մեր եղբայրներին ու զաւակներին եւս պիտոյանալու համար, ահա մի երկրորդ խնդիր էլ, որ մենք պէտք է ի նկատի ունենանք եւ հարեւանցի ու թեթեւ կերպով չընայենք գործին:

Գ. լսարանի ուսումնաւարտ երիտասարդ պարոնների մասին խօսելով, այս է առաջ գալիս՝ որ նոքա գրեթէ տասն տարի ճեմարանի որդեգիր լինելով վայելել են Ս. Էջմիածնի մայրական

խնամքը՝ իսկ էջմիածինը նոցա խնամարկել է այն նպատակներով՝ որ ժողովուրդը Աստուծոյ տանը նուիրել է իբրեւ տասանորդ իւր վաստակներին: Ահա թէ երիտասարդ ուսումնաւարտ ուսանողները իրանց բարերար Հօրը երախտագէտ լինելուց յետոյ, էլի ո՞ւմ պէտք է երախտագէտ գտնուին:

Բաւական չէ որ մարդս գիտենայ իւր բարերարի երախտիքը, հարկաւոր է գիտենալ նաեւ երախտագիտութեան վճարելիք պարտքը՝ որ պարագաները առաջագրումեն. ուրեմն մնում է յիշել թէ ուսումնաւարտ երիտասարդները ի՞նչ պարտք ունին վճարելու Ս. էջմիածնին եւ ազգին: Ահա մի երրորդ խնդիր՝ որ կարող է եւ գիւրեաւ լուծուել եւ անլուծանելի մնալ:

Եթէ ճեմարանի վերջնական նպատակը յայտնի լինէր, եւ որոշ ու պարտաւորական լինէին որդեգրութեան պայմանները, այժմ հարկ չէր լինիլ մտածել յիշեալ ուսումնաւարտ պարոնների մասին: Բայց որ Ս. էջմիածինն ու ազգը պատսպարել են ազգի զաւակներին, չեն խնայել նիւթական եւ բարոյական հարկաւոր օնունդ առանց կաշկանդիչ պայմանների, հաստատ հաւատալով թէ այդ զաւակները, երբ կը գայ ժամանակը, գիտակցաբար, աւելի ջերմ եռանդով եւ յօժարակամ կանեն այն՝ ինչ որ պարտաւորական պայմանները պէտք է տրամադրէին. այժմ մնում է նոյն ինքն ուսումնաւարտ պարոններին մտածել ինչ որ հարկաւոր է: Նոցա համար եկած է ժամանակը, գիտակցութիւնը նոցա պակաս չէ. մնում է նոցա ջերմ եռանդով եւ յօժարակամ անել այն՝ որ ոչ թէ պարտաւորական պայմաններն են տրամադրում, այլ ինչ որ իրանց խղճի դատաստանը կը թելագորի: Ինչ որ իրանց բանականութիւնը արժան կը դատի:

Նոքա պարտաւոր են ծառայել Ս. էջմիածնին, ազգին եւ եկեղեցուն. երեքի շահերն էլ միեւնոյն են. զանազանութիւն անելը եւ առաւելութիւն տալը մէկին կամ միւսին՝ առողջ բանականութեան հակառակ է: Երեք ասպարէզ կայ գործելու, — ուսուցչութիւն, քահանայութիւն եւ վարդապետութիւն: Երեք ասպարէզներն էլ ունին աւել պակաս խորդ ու բորդ եւ փշոտ շրջանակ, ունին աւել պակաս մխիթարական եւ գոհացուցիչ ընթացք:

Իբրեւ ուսուցիչ՝ նոքա պէտք է աշխատեն մի դպրոցի մէջ մի խումբ մանուկների մտաւոր զարգացման համար. իբրեւ քա-

Հանայ, նոքա պէտքէ մի քաղաքի կամ գիւղի մէջ աշխատեն իրանց հովուութեան յանձնուած ժողովրդի հոգեկան մխիթարութեան եւ չափահասների բարոյական կրթութեան համար. իբրեւ վարդապետ՝ նոքա պէտքէ աշխատեն Մայր Աթոռի եւ ժողովրդեան պայծառութեան համար:

Մեր ազգի այժմեան դրութեան նայելով ոչ մի պաշտօն եւ կոչումն չունի գործելու այն ընդարձակ ասպարէզը, որ սեպհական է վարդապետութեան. իսկ ուսումնաւարտ պարոնները այդ կոչումն ընդունելով՝ իբրեւ կրթեալ եւ ուսեալ հոգեւորականներ՝ կը կարողանան ժամանակի պիտոյիցը համեմատ գործել ժողովրդի հոգեւոր շրջանին վերաբերեալ պահանջներին ըստ կարի լրումն տալով:

Ամենայն կոչումն եւ պաշտօն ունին իրանց ձախող հանգամանքը, սակայն մարդս պէտք է ունենայ հոգւոյ արիւթիւնը, եւ միշտ անվհատ ու անյողգողդ մնայ իւր ընտրած կոչման մէջ, համոզուած լինելով որ չրկայ քաղցրութիւն առանց դառնութեան, եւ ոչ դառնութիւն՝ առանց քաղցրութեան. վարդն էլ ունի իւր փուշը:

ձեմարանի ուսումնաւարտ ուսանողներին ի տրիտուր երախտեաց մնումէ իբրեւ առաջնապետուդ կամ երախայրիք ձեմարանի տասնամեայ երկանց՝ իրանց ապագայ աշակերտակիցներին բարութեան օրինակ հանդիսանալ. ընտրութիւն անելով իրանց ապագայ գործունէութեան նախայիշատակեալ երեք ասպարէզներում:

Ուրիշ որ եւ է կենցաղավարութեան համար խօսելն անգամ աւելորդ է թէ այդ ուսումնաւարտները բացի երեք վերոյիշեալ պաշտօններից կընտրեն այլ պարապմունք գործունէութեան: Հասարակաց արդեամբ զարգացածը հասարակութեան պարտական է ծառայել. ուրեմն այդ ուսումնաւարտ պարոններին մնումէ լինել վարժապետ՝ մաքառելով բոլոր դժուարութեանց դէմ ինչ որ բնականաբար դեռ չրկազմակերպուած հասարակական գործի իսկական հետեւանքն է, ընդ նմին միշտ համեստ եւ չարքաշ կեանքին տոկալ. լինել քահանայ՝ իրանց յանձնած հօտի օգտին ջանալ գործունէութեան շատ սահմանափակ շրջան ունենալով. կամ լինել վարդապետ՝ գործելու եւ ըստ

այնմ արժանավայել դիրք ստանալու ընդարձակ ասպարէզը ի նկատի ունենալով:

Էջմիածինը գործունէութեան այս երեք ասպարէզը առաջարկելով իւր ձեւմարանի սաներին՝ ոչինչ պարտաւորական «հարկով» չէ կաշկանդում նոցա, նոցա վերայ դատաւոր՝ իրանց խիղճը կարգելով, եւ խոստանալով նոցա բարի դիտաւորութեանց միշտ քաջալեր հանդիսանալ, թէ՛ Ս. Էջմիածնում ընդունելով իւր միաբանական Ուխտի շարքում եւ թէ՛ դուրսը՝ իւր արժանաւոր հայ գործիչների կարգում:

Իսկ Արարատի Խմբագրութեան մնումէ յաջորդութիւն ցանկանալ յիշեալ պարօններին նոցա բարի մտադրութեանց համար:

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ՆՈՐ ՅԱԶՈՐԴ.

Արարատի ընթերցողները պաշտօնական տեղեկութեանց մէջ կրտսնեն, որ ի տեղի Արժ. Յուսիկ Վարդապետի Ալէքսանդրապօլս Ծաջորդ նշանակուած է Արժ. Սահակ Վարդապետ Բաղդասարեան. ի նկատի ունենալով Արժ. Հօր ուսումնասէր եռանդօտ, ժիր եւ գործունեայ՝ ընդնմին եւ ընկերական բնավորութիւնը, Արարատի Խմբագրութիւնը մեծայոյս է, որ Արժ. Հայրը կը կարողանայ Ալէքսանդրապօլի բազմազբաղ յաջորդութեան գործերին նախանձելի եւ օրինաւոր ընթացք տալ, կը կարողանայ իւր հօտի միջից բառնալով ամենայն տեսակ խառնաշփոթութիւնները, կրկին արժանաւոր հովիւ, եւ ըստ այնմ գնահատուի թէ՛ իւր ժողովրդից, նոցա համակրութիւնն ու համարումը վայելելով եւ թէ՛ Ս. Էջմիածնից՝ իշխանութեան վստահութեանն արժանանալով:

Ծաջորդութիւն եղբ ցանկանում Արժ. Հօրը:

Ս. ԷԶՄԻԱՅՆԻ ՏՕՆԸ.

Ամսոյս 19 ին Ս. Էջմիածնի միաբանական Ուխտը Հանդիսաւոր կերպով տօնեց Ս. Էջմիածնի Հիմնարկութեան տօնը:

Նախ քան Ս. Պատարագը, Ս. Էջմիածնի զանգակատան առաջ կատարուեց յատկացեալ մաղթանքը ի ներկայութեան բազմութեան: Մաղթանքի ժամանակ Արժ. Յուսիկ Վարդապետ Մովսիսեան աւուր պատշաճին յարմար ճառ կարդաց. Հանդէսը վերջացաւ Տեղակալ Հօր — Ամենապատիւ Տ. Մկրտիչ Սրբազան Արքեպիսկոպոսի օրհնութեամբ. անմիջապէս սկսուեց Ս. Պատարագը: Պատարագիցն էր Գերապատիւ Գրիգոր Ս. Արքեպիսկոպոս Սագինեանը: Հանդիսի շքեղութեան համար երկու վարդապետներ շապիկ էին հագել, մինը դարապետութեան պաշտօնով իսկ միւսը Ս. Խորհուրդը վերաբերելու համար: Հանդիսաւոր սուրբ Պատարագից յետոյ Ս. Էջմիածնի ամառնային եւ ձմեռնային սեղանատանց մէջ սկսուեց ճաշկերոյթը սեղանակցութեամբ Վազարշապատու քաղաքական աստիճանաւորների, ճեմարանական վարչութեան եւ աշակերտների, Վաղարշապատու առաջաւոր անձանց եւ Երեւանից եկած հիւրերի: Գաշկերոյթը զուարթ կերպով նկսուեց եւ վերջացաւ: Ծաղի ժամանակ ձեմարանի Գ. լսարանի ուսանող Պ. Ալէքսանդր Զուլուդեան ճառ կարդաց, իսկ Գեր. Տ. Գրիգոր Արքեպիսկոպոս Սագինեան բացատրելով աւուր նշանակութիւնը, օրհնեց եւ երախտագիտութիւն յայտնեց դէպի Ռուսաց ազգը եւ Կայսերական ստունը, որի շնորհիւ Էջմիածինը ազատուելով բռնութիւններից այսօր ազատ շունչ է քաշում. Էջմիածնի հաստատութեան համար առաջարկուեց բաժակ սր դատարկուեց « Էջմիածինն ի հօրէ » շարականի երգասացութեամբ: Նորին Գերապատուութիւնը կենաց բաժակ առաջարկեց տեղակալ Հօր, միաբանական Ուխտի, Հայոց ազգի, եւ ի դէմն սեղանակից աստիճանաւորների Ռուս կառավարութեան բոլոր պաշտօնեաների համար. բաժակները դատարկուեցին ձեմարանի աշակերտների յարմարաւոր երգասացութեամբ: Ուրախ ճաշկերոյթը վերջացաւ ըստ նախնի սովորութեան՝ զանգակահարութեամբ: Երեկոյեանը ճրագալոյց կար եւ ձեմարանի աշակերտները բազմութեանը զուարճացնումէին:

ներդաշնակ երգեցողութեամբ, որ վերջացաւ իրանց երեկոյեան աղօթքով: Այս հանդիսի համառօտ նկարագրութիւնը:

Կար մի ժամանակ, որ Էջմիածնի տօնը տօնվում էր խուռն ու խուտաւորների ներկայութեամբ՝ որոնք աշխարհի ամենայն կողմերից հաւաքվում էին Էջմիածին, հաղորդ գտնուելու այն բոլոր խորհրդաւոր տօներին՝ որոնք յիշեցնում են հայերի դարձը դէպ ի՝ քրիստոնէութիւն: Հաւաքվում էին Էջմիածին համբուրելու գերեզմանները Ս. Հռիփսիմէի, Գայիանէի Յովհաննու Մկրտչի եւ Աթազինէ Եպիսկոպոսի, Ս. Լուսաւորչի աջը եւ Ս. Իջման տեղը՝ նոցա տօնի օրերը: Այդ տօները կատարուելիս են եղել շատ շքեղութեամբ եւ հանդիսաւոր կերպով: Ըստ նախնական սովորութեան՝ ցայսօր Ս. Էջմիածնի միաբանութիւնը աւուր պատշաճի շարականները երգելով՝ գնում է յիշատակեալ վանքերը Ս. Պատարագ եւ պաշտօն կատարելու, սակայն վաղուց արդէն դադարել է ուխտաւորների ոտքը: Միայն Վաղարշապատի ժողովուրդը բազմաթիւ ականատես լինելու այդ սրտաշարժ հանդէսներին, ականջալուր լինելու խորհրդաւոր ժամասացութեանը եւ համբուրելու նուիրական տեղերը: Վաղուց է որ հեռաւոր հայերը իրանք իրանց զրկել են այդ բաւականութիւնից:

Մենք հայերս միայն զուարճութեան համար սիրում ենք յաճախել ուխտատեղիները. իսկ Ս. Էջմիածինը եւ իւր շուրջը գտնուող վանորայք վաղուց արդէն դադարել են հայերին հրապուրելու դէպի իրանց: Գորա պատճառները շատ են եւ բազմատեսակ, որոնց մասին խօսել անհնար է Արարատայ էջերում:

Ինչո՞վ ժողովուրդը կարող է կապուել իւր Մայր Աթոռի եւ այլ նուիրական սրբութեանց հետ, եթէ ոչ մերձաւոր յարաբերութեամբ ականատես լինելով բոլոր գործողութեանց՝ որ կատարվում են Էջմիածնում. ինչո՞վ կարելի է հաստատել յարաբերութիւն՝ եթէ ոչ առաջնորդների եւ այլ եկեղեցական պաշտօնէից յորդորանքով:

Էջմիածնի համար այնքան նշանակութիւն չունին ուխտաւորների նուէրներն, որքան որ նոցա մէջ ազնիւ եւ սուրբ զգացումներ զարթեցնելը: Որքան ժողովուրդը իւր ուխտաւորների ձեռքով հետամուտ կրլինի Էջմիածնի գործողութեանց, Էջմիածնի վանականութիւնն էլ այնքան զգուշութեամբ կը կատարի իւր ստանձնած պարտաւորութիւնը:

Կար մի ժամանակ, որ Էջմիածնի եւ Հայրապետի նուիրակ-ները աշխարհի ամենայն կողմեր շրջելով՝ ամենին լսելի էին կա-ղուցանում՝ այն՝ ինչ որ հարկաւորն էր. չար բաղդով վաղուց արդէն դադարել է նուիրակութիւնը:

Կար մի ժամանակ որ Էջմիածնի Միաբանութիւնը եկեղեցա-կան թափօր կազմած վանքի արտաքին պարսպից ուխտաւորնե-րի ահագին բազմութեանը առաջնորդել է դէպի Մայր Տաճարը. ուխտաւորների բազմութիւնը սրտատրուի եւ հոգեզմայլ ցնծու-թեամբ զանգակների որոտմամբ եւ « Էջ միածինն ի հօրէ » շարա-կանի հնչմամբ մտել է մայր տաճարը. համբուրել է Ս. Իջման տեղը, Ս. Լուսաւորչի աջը եւ այլ սրբութիւնները. եւ շաբթօր-եայ ժամանակով մնալով Ս. Էջմիածնում, ուսումնասիրել է իւր մայր Աթոռի վիճակը, ծանօթացել է վանականների հետ. մինը սկսել է իւր քաղաքի համար առաջնորդացու անձն որոնել. միւսը՝ հոգեւոր հովիւ, ուրիշը՝ նուիրակ եւն. եւն. Նահապե-տական պարզութիւնը հայրապետին եւ իւր ժողովրդին ներքին եւ սուրբ կապով կապելով, առանց խորութեան ժամերով խօ-սակից, սեղանակից եւ խորհրդակից է արել իրար, երկու կող-մից էլ հասկացել են միմեանց ցաւերը եւ դարման տանելու հա-մար խորհրդածել, Անցել են այդ ժամանակները:

Արարատի խմբագրութեան մնումէ ցանկանալ որ ժողովուր-դը իւր Մայր Աթոռի հետ կապուած լինի որդիական սիրով. ինչ որ հին ժամանակը գործվումէր Նահապետական պարզու-թեամբ՝ այժմ՝ երանի թէ կատարուէր գիտակցաբար:

ՀԱՅ ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՄԻՍԻՑՆԱՐՔ.*)

Ահաւասիկ այս տարի ևս տեղի կունենայ Ամերիկեան Միսիօնարաց տարեկան ժողովն յԱմերիկեան խան. ինչպէս արդէն յայտնի է այս տարի արտաքոյ կարգի պիտի լինի Միսիօնարաց տարեկան ժողովն,

(*) Այս յօդուածը՝ որ տպուած է ռֆէրճէմանը Էֆքիարս լրագրի Մայիսի 13 եւ 14 ին հրատարակուած համարներում, խմբագրութիւնս արժան համարեց արտատպել Արարատայ մէջ.

ըստ որում Հայ—բողոքական հասարակութեան և Միսիօնարաց մէջ տեղի ունեցած գոտութեանց և դժուարութեանց խնդիրը արձագանք գտած է Ամերիկայի ժողովրդեան առջև. և այս տարի Ամերիկայէն յատուկ յանձնաժողով մը ինչպէս նաև Պօրտ ընկերութեան արտաքին գործոց ընդհանուր տեսուչ Արթ. Տօգթէօր Քլարք Կ. Պօլիս կգան Միսիօնարաց տարեկան ժողովին ներկայ գտնուելու, և Հայ—բողոքական հասարակութեան և Միսիօնարաց միջև եղած գոտութեանց և դժուարութեանց կէտերը քննելու և կարգադրելու համար. Թէ արգեօք ի՞նչ պիտի լինի այս դարձուածոց հետեանքը, յօգուտ Հայ—բողոքական հասարակութեան պիտի լինին թէ ի վնաս նոցա, դժուար չէ այժմէն նշմարել խնդրոց քաջ տեղեակ եղող անձի մը. Բայց այս դարձուածոց հետեանց ինչ ըլլալիքը ըսելէ առաջ հարկէ գաղափար մը ունենալ Հայ—բողոքական հասարակութեան և Միսիօնարաց արդի կացութեան վրայ, նոյն ժամայն դիւրին կը լինի այժմէն դատել այս դարձուածոց ինչ ըլլալիքը:

Կրնանք ըսել թէ Հայ—բողոքական հասարակութեան արդի վիճակը ամենէն թշուառը և խղճալին է բաղդատմամբ Թուրքիոյ միւս Քրիստոնեայ հասարակութեանց. ասոնց եկեղեցիները և դպրոցները մեծաւ մասամբ Միսիօնարներէն կախում ունին, և տարին հետէ Միսիօնարաց ձեռքով իրենց մայրական եկեղեցիէն բաժնուած լինելով՝ նոցա հետ քաղաքական կամ կրօնական որ և է յարաբերութիւն չունին, այս ժողովուրդ 10—15,000 էն աւելի չէ, և ամբողջ Թուրքիոյ մէջ այլ և այլ գիւղերու և քաղաքներու մէջ ցրուեալ են. իրենց հովիւները և քարոզիչները Միսիօնարներէն ամսական կառնուն, և նոցա իշխանութեան տակ են, թէև երբեմն տեղացիք ևս մաս մը կօգնեն քարոզչին ամսականին. Ինչպէս որ ըսինք ասոնք ամբողջ Թուրքիոյ մէջ ցրուեալ են. ամեն քաղաքի և գիւղի մէջ մէն մի քիչ կը գտնուին, և ասոնց համար քարոզիչ մը կամ հովիւ մը սահմանած են Միսիօնարք: Ժողովուրդ կամ եկեղեցի չկայ որ երբեմն իրենց հովուաց կամ քարոզչաց հետ և միշտ Միսիօնարաց հետ ծանր գոտութիւններ և կռիւներ ունեցած չըլլան. երբ Միսիօնարք իրենց խելքին կամ հաճոյքին համեմատ փոփոխութիւն մը ընել ուզեն՝ և ժողովուրդը հաճութիւն չի տայ, Միսիօնարք իսկոյն քարոզչին կարգիլն քարոզելէ և թեմէ գպրոց մը ունին կը դադրեցնեն ուսուցանելէ այլաբանական պատճառներով, և շատ անգամ տեղացի հովիւք կամ քարոզիչք Միսիօնարաց կողմը կը բռնեն, քանզի եթէ այսպէս չընեն անմիջապէս իրենք ևս կը զրկուին ամսականէ և թշուառութեան և աղքատութեան կը դատապարտուին. ասկէ կը հետեւին շատ անգամ ծանր կռիւներ ժողովրդեան, քարոզչին և Միսիօնարաց միջև, բայց որչափ որ այս կռիւնները շարունակած են՝ դժբաղդաբար միշտ խեղճ հասարակութիւնն եղած է տուժողը, և իրենց դժուարութիւնքն ա-

ւելցած են, քանզի Միսիօնարք ինչ որ ալ լինի, երբէք իրենց ընթացքէն չեն շեղեր, թէև իրենք ալ գիտնան թէ մեծ սխալմունք է իրենց բրածը, Բայց Հայ—բողոքական Հասարակութեան աւելի խղճալի ուրիշ կէտ մը կայ, այն է՝ նոցա կրօնական գլուխներէն ի զատ Ազգապետներն անգամ Միսիօնարաց ազգեցութեան ներքև լինիլը, այսօր Կ. Պօլսոյ բողոքականաց Ազգապետը Միսիօնարաց մի լոկ վարձկանն է, և կարծես նոցա փաստաբան մը՝ նոցա վնասակար գործքերը արգարացնող, որն որ անուղղակի միջոցաւ մեծ պարգևներ կընդունի Միսիօնարներէն, բայց արդէն Հասարակութիւնը կը կեղեքուի, իւր իրաւունքէն կը զրկուի. գործերը երեսի վրայ կը մնան, թշուառութիւնը կաւենան, և Միսիօնարաց դիտմունք կիրականանան ի վնաս Հասարակութեան շահուց. հոգ ընող չկայ, ոչ ազգապետ և ոչ հովիւք կամ քարողիչք, բաւական է որ իրենք առատ ամսականաւ և անուղղակի պարգևներով՝ Հանգիստ և ապահով կեանք կը վարեն, Ահա ընթերցողը կրնայ դատել թէ որ աստիճան է այս ժողովրդեան խեղճութիւնը և թշուառութիւնը:

Հիմա գանք տեսնել Ամերիկեան Միսիօնարաց արդի կացութիւնը. ասոնք Ամերիկեան Պօրտ ընկերութեան առաքեալներն են, և զըրկուած են ի Թիւրքիա աստեղի ժողովուրդը Քրիստոնէութեան դարձնելու, կրթելու և բարձրացնելու համար, և աս նպատակին համար ամեն տարի մեծ գումարներ կտանան Պօրտ ընկերութենէն, որն որ 110—125000 ոսկւոյ տարեկան եկամուտին գրեթէ մէկ երրորդ մասը կը զոհէ աս առաքելութեան, բայց մեծ ցաւով կը տեսնենք թէ այս առաքեալներն իրենց բուն սկզբան ծառայելէ խիստ հեռի լինելէ զատ, իրենց գալէն առաջ Թուրքիոյ մէջ արդէն զանուած Քրիստոնէութեան կրթութեան և յառաջագիմութեան վնասաբեր եղած են. և այն մեծ գումարները, որ Պօրտ ընկերութենէն կընդունին, արդարև իրենց հաճոյից և եթ զոհ կը լինին մեծաւ մասամբ, այո՛, ազատ խղճիւ և նոյն ժամայն ցաւօք կըսեմք թէ՛ 50 տարիէ հետէ Պօրտ ընկերութեան առաքեալները ի դերև հանած են և իրենց հաճոյից և եթ զոհած են այն մեծ գումարները, որք եթէ բարի նպատակաւ և իմաստութեամբ գործածուէին Թուրքիոյ ժողովրդեան մեծամեծ օգուտներու և շինութեանց միջոց կրնային լինել, և շնորհակալութեան ու երախտագիտութեան վէճ մը հաստատած կը լինէին ամեն Թուրքիացի անհատներու սրտին մէջ. բայց աւանդ, Միսիօնարաց ինքնահաճոյ և քմածին ընթացքը՝ ոչ միայն շնորհակալութեան և երախտագիտութեան վէճ չի հաստատեց Թուրքիացւոց սրտերուն մէջ՝ այլ ընդհակառակն ատելութեամբ և նողկանօք լցուցին նորա սրտերը թէ առ ինքեանս, թէ առ Պօրտ ընկերութիւնն, և թէ առաւել կամ նուազ առ ընդհանուր Ամերիկացիս, որն որ երբէք չպիտի կրնայ բուժել մինչև Պօրտի առաքելոց այս երկրէն ամբողջապէս (խիստ քիչ բացառութեամբ) ետ իրենց

տեղերը քաշուիլը՝ Այո՛, մեր ժողովուրդը ատելութեամբ և նողկանօք լիցուած է նոցա դէմ, առ Միսիօնարս, ըստ որում սոքա իրենց անձնական հաճոյից և եթ կը զոհեն ի նպաստ խեղճ հասարակութեան հաւաքեալ գումարները, ուղղակի կամ անուղղակի վնասելով տեղական ժողովրդեան շահերը, առ Պօրտ ընկերութիւնն, ըստ որում անհոգ գտնուած է վայելուչ և արժանաւոր պաշտօնեաներ գտնելու առաքելական պաշտօնին մէջ, և կաշխատի իւր առաքելոց յայտնի սխալմունքները արդարացնելու. առ ընդհանուր Ամերիկացիս որք մինչև ցարդ խարուած են և աշխատած չեն ինքնակոչ առաքելներուն պատրանքները տեսնել ինչպէս որ իրենք արժան են ուրիշ ամեն բանի մէջ և ճշմարտութեան և արդարութեան ջատագովներն են. բայց տակաւին գիտցած չեն որ իրենց ստակով վարձեալ կարգ մը անձինք յայնկոյս ատլանտեան խեղճ ժողովուրդ մը կը կեղեքեն, խռովութեան և անհաշտութեան սերմեր կը ցանեն նորա մէջ, իրենց վրայ «առաքելք Քրիստոսի» տիտղոսը կրելով. Ասոնց վրայօք աւելի ընդարձակօրէն պիտի խօսինք մեր «Միսիօնարք» վերնագրով յօդուածին մէջ. Հիմա կանցնինք մեր խնդրոյն կարգին տեսնել թէ ինչ է Միսիօնարաց արդի կացութիւնը:

Միսիօնարք իրենց առաքելական պաշտօնը կատարելու համար Թուրքիոյ այլեւալ կեդրոն քաղաքներու մէջ իրենց բնակութիւնը հաստատեցին. և որովհետեւ իրենք տեղական լեզուն չէին գիտէր, ամսականաւ անձինք վարձեցին, և նոցա միջոցաւ սկսան Բողոքական ժողովուրդ մը կազմել՝ այլեւայլ միջոցներով, արդարեւ իրենց յարողներուն շատերը հոգւոյ փրկութեան համոզմամբ, և շատերն ալ,—զորս չենք կրնար ուրանալ կենաց հացն իւր նիւթական նշանակութեամբ միայն ընդունեցին, որ մինչև ցայսօր շատեր այսպէս գտնուիլը, և նոյն իսկ հովուաց և քարոզչաց բազմութիւն մը այս կարգէն լինելը չի կրնար ուրացուիլ. Ըսելու չի մոռնա՞նք որ այս վերջինները աւելի կգան Միսիօնարաց գործին:

Միսիօնարք երբ այսպէսով քանի մը հազար ժողովուրդ գտան իրենց յարող, անմիջապէս Ամերիկա հրատարակեցին թէ իրենց յանձնուած գործը յառաջ կտանին, այնպէս որ խելքէ մտքէ վեր է, և թէ՛ առ այժմ 25—30,000 ի չափ Բողոքական ժողովուրդ մը յառաջ բերած են. և ինչ. Սոյն միջոցին այլեւայլ մեքենայութիւններով Բողոքական ժողովուրդը իրենց մայրական եկեղեցւոյն դէմ, և Լուսաւորչական ժողովուրդն ալ Բողոքականներուն դէմ գրգռեցին, որ այս դարձուածներով իրենց վերջին նպատակին հասնին. Երբ այս խառնակութեանց մէջ գրեթէ առ ժամանակ մը անկարելի եղաւ երկու ժողովրդոց ի միասին մնալը, Միսիօնարք Հայ—Բողոքական հասարակութեան միտքը ձգեցին որ կրնան իրենց մայրական եկեղեցիէն և Պատրիարքարանի իրաւասութենէն բաժնուելով զատ եկեղեցի և զատ ազգապետ և վար-

չութիւն ունենալ իրենց հովանաւորութեան ներքեւ, խոստանալով նոյն ժամայն իրենց ամենայն աջակցութիւնը և Եւրոպական դեսպանաց օգնութիւնը նուիրել գործին յաջողութեան համար: Այն ժամանակի անսիրձ և անխոհեմ Բողոքականաց մի քանին ալ ասկէ իրենց ապագային մեծ առաւելութիւն և հանգստութիւն նշմարելով, հաւանութիւն տուին Միսիօնարաց խրատին. որ վերջապէս գործն ի գլուխ ելաւ ի վնաս և յանպատուութիւն թէ իրենց և թէ Հայ-Ազգութեան:

Ահա հոս էր միսիօնարաց խորամանկութեան և ճշմարտութեան կեդրոնը: Այս հիմը հաստատելէն վերջը նոքա կրնային նորա վրայ իրենց ուղածին պէս շէնքեր շինել, ինչպէս որ ըրին ալ, զորս պիտի տեսնենք: Այս միջոցիս միսիօնարք անմիջապէս տեղեկագրեր ղրկեցին և հրատարակեցին յԱմերիկա, թէ նոքա ոչ միայն բողոքական ժողովուրդ մը յառաջ բերած են, այլ նաև բողոքական ազգ մը կազմած են զատ Ազգապետով և զատ Վարչութեամբ, և թէ երթալով նա բազմանալով վրայ է, և թէ քիչ ժամանակէն մեծ յոյս կայ որ բոլոր միւս Հայերն ալ լուսաւորուելով, իրենց հովանաւորութեան տակ եղող սոյննոր Ազգին և եկեղեցւոյն հետ պիտի միանան ևլն. ևլն: Այս պարագային մեջ յիշեցուցին նոքա, որ առաջագրեալ նպատակին հասնելու համար դրամի պէտք կայ. խեղճ և անգէտ Ամերիկացիներն ալ Միսիօնարաց խեղճները իրողութիւն կարծելով իրենց առատ նուէրներովը լեցուցին Պօրտ ընկերութեան գանձը, և շուտ մը Թուրքիոյ Միսիօնարաց յատկացեալ գումարներ կրկնապատկեցան, եռապատկեցան. բայց խեղիւրդ դարձուածք մըն էր միայն, որով միսիօնարք իրենց նպատակին կը հասնէին: Այս միջոցին Միսիօնարք սկսան աստ և անդ դպրոցներ բանալ, և իրենց Աստուածաբանական դպրոցներէ կրթութիւն առնող պատանիներէ վարժապետներ կանգնել, դպրոցները բարձր և փայլուն պայմաններու տակ կը հրատարակուէին՝ որ արդարեւ դպրոցասէր անձանց աչքերը կը շլացնէին: Բայց ինդրոյն կարեւորագոյն կէտն է գիտնալ թէ՛ Միսիօնարք իրօք կրթութիւն տարածելո՞ւ և ուսում ուսուցանելու նպատակա՞ւ դպրոցներ կը բանային, — ոչ: Միսիօնարաց նպատակը բոլորովին տարբեր էր. նոքա կը դիտէին թէ արդեօք ո՞ւր բարգաւաճեալ դպրոց մը կայ, հոն կամ նորա մօտերը ուրիշ դպրոց մը կը բանային և աւելի թեթեւ պայմաններով և աւելի շատ ուսում ուսուցանելու խոստմամբ յայտարարութիւններ կտարածէին, գաղտնի նպատակ ունենալով որ այն դպրոցը տկարացնեն. և որովհետեւ իրենք ամենայն դրամական միջոցներով օժտեալ են, բնականաբար քովի դպրոցը կը տկարանար, մինչև որ բոլորովին փակի (մենք չէինք ուզեր դիտողութիւն մը ընել թէ այսու ամենայնիւ Միսիօնարք իրենց յայտարարութեանց համեմատ ուսուցանէին) երբ քովի դպրոցը փակի, ան ատեն իրենց յայտարարութիւնք կը փճանան և խոստմունք ալ կանհետանան և արդէն եղած դպրոցին կիսուն չափ ալ կրթութիւն չեն տար: Իրենք կրթական

գործին օգուտ մը չընելէ դատ արդէն եղածն ալ կը խափանեն որուն օրինակները չեն պակաս դժբաղդաբար:

Միսիօնարք իրենց հրամանաց ներքեւ բազմաթիւ անձինք ունին, ինչպէս հովիւք, քարողիչք, վարժապետք և ժողովրդեան մէջէն այլեւայլ անձինք անուղղակի վարձեալք: Սոքա միշտ ըստ հրամանի նոցա պարտին վարուիլ: Եթէ ամենափոքր զիտողութիւն մը ընեն նոցա գործերուն, անմիջապէս կամ վերջապէս իրենց գործերէն կը զրկուին և անգործութեան և աղքատութեան կը դատապարտուին: այսօր որչափ հովիւք, քարողիչք և վարժապետք անգործութեան և թշուառութեան դատապարտուած են, որոնց պատճառը ուրիշ բան չէ, բայց միայն Միսիօնարաց ընթացքին զիտողութիւն ըրած են, կամ ժողովրդեան ի նպաստ խօսած և նոցա շահը պաշտպանած են, կամ Միսիօնարաց շողորդութիւն ըրած չեն: դարձեալ այսօր որչափ կեղծ և անարժան անձինք Միսիօնարաց գործոց մէջ լինելով լեցուն. ամսական և պատիւ կընդունին ի նոցանէ, որոնք սկզբունք և ժողովրդեան շահը պաշտպանելէ հետի, Միսիօնարաց շողորդութիւն և նոցա արարքները դրուատել և եթ գիտեն:

Յիրաւի, այսօր որչափ անարժան և շողորդ անձինք կը գտնուին Միսիօնարաց պաշտօններուն մէջ, որք իրենց անձնական շահուն համար հոգ չեն ըներ ժողովրդեան շահը և պատիւը ոտքի տակ առնուլ, մանաւանդ այս օրերս քանի մը հանրածանօթ հովիւք և քարողիչք (որոց անունները չենք ուղեր յիշել աստ), որք երբեմն ժողովրդեան զգացման ներկայացուցիչք և նոցա շահուց պաշտպանողք լինելու յաւակնութիւն ունէին, այժմ Միսիօնարաց կողմն անցած են՝ անոնցմէ առատ ամսական և պատիւ ընդունելով:

Թէ մեր ժողովուրդ ի՞նչպէս պարտի վարուիլ այս յետին կարգի պաշտօնէից հետ, ընդարձակօրէն պիտի խօսիք մեր «Հայ—Բողոքական պաշտօնեայք» վերնադրով յօդուածին մէջ:

Ահա ընթերցողը կրնայ ասկէ փոքրիկ դաղափար մը կազմել Հայ բողոքական հասարակութեան և Միսիօնարաց արդի կացութեանց վրայ: Արգարեւ մեր նպատակը չէր օոցա մի պատմութիւնն ընել, որք եթէ լինին՝ աւելի Միսիօնարաց արարքները դատապարտութիւն պիտի կրեն, և տեղացի բողոքականաց խնդութիւնը երեւան պիտի գայ: Առ այժմ այսչափս բաւական համարելով կանցնինք այն կարեւոր խնդրոյն՝ թէ ի՞նչ պարտի լինել բարեղք և արժանաւոր վարչութիւն մը հաստատելու այս երկու մարմնոց միջև:

Այս խնդրոյն համար մենք երկար խորհելով խնամօք և զգուշութեամբ քանի մը ծրագրեր պատրաստած ենք, յուսալով որ նոցա գործադրութեամբը մինչև ցարդ եղած վնասներուն դարման մը կրնայ տարուիլ, որոնք թէև ամբողջովին չենք կրնար հրատարակել, կրնանք մեր ընթերցողաց դաղափար մը տալ նոցա պարունակութեան վրայ:

Նախ՝ իբրև առաջինն և ամենակարևորն բարւոք վարչութիւն մը՝ թէ յօգուտ Աստուծոյ գործոյն և տեղացի ժողովրդեան և թէ ի պատիւ Ամերիկայի նման ազատամիտ ազգութեան։ Միսիօնարաց մի մեծ մասը անմիջապէս ետ իրենց տեղերը ղրկուելու են, կամ լաւ ևս իրենց ներկայ պաշտօնէն արտաքսուին, որոնք մինչև ցարդ թէ Աստուծոյ գործոյն և թէ քաղաքակրթութեան օգուտ մը չըլլալէ զատ՝ գայթակղութեան և նողկանաց պատճառ եղած են այն ժողովրդեան մէջ, ուր իրենք կրնակին։ այո՛, անոնց արտաքսումը ամենակարևորն, բարեկարգութեան առաջին քայլն և ամեն պայմանաց առաջին և վերջին կէտն է։ մենք չենք խորշիր անոնց մի քանիին անուանքը յիշել աստ, որոց այս երկրէն և այս գործէն բաժնուելը բարեկարգութեան առաջին նշանն է և հաշտութիւն ընդ մէջ Հայ-Բողոքական հասարակութեան և Միսիօնարաց, այն ատեն խնդրոց միւս բոլոր ծիւղերուն մէջ շուտով բարեկարգութիւն յառաջ պիտի գայ, և Ամերիկեան լուսմաները մեծապէս պիտի օգտեն խեղճ և տառապեալ Հայ ազգութեան։ մենք այս պայմանին անհրաժեշտ գործադրութեան համար կը խրատենք մեր ազգայինս որ լաւ բմբունեն զայս կէտ, և պարտին համարել զնա իբրև ամեն իրենց ամենակարևոր պայմաններէն։ Արդ կգանք այժմ յիշել մի քանին այն միսիօնարներէն որոց անուանք յիշուիլ թէև իրենց հաճելի չգար, բայց ալ պէտք է գիտնան՝ որ ալ չենք կրնար անձնականի համար ժողովրդեան արդար դատը ոտքի տակ առնել։ այո՛, միայն քանի մը անձերու շահուն և հաճոյից համար բաղմամբիւ տարիններէ հետէ մեր ժողովուրդը կհեծէ, ալ չենք կրնար համբերել նոցա։ պիտի հրատարակենք նոցա պատճառ եղողները, որոցմէ պիտի ազատինք միայն և միայն երբ նոքա այս սուրբ առաքելական գործէն բաժնուին։

Այս Միսիօնարաց կարգէն են՝ Թուրքիոյ Միսիօնարաց ընդհանուր տեսուչ Տօքթ. Ա. Լուտ (???) Տօքթ. Հուելլըր, Մր. Պօլտուին, Մր. Հէրրիք, Մր. Բիրս, Մր. Բրիսգիր, Մր. Մարտին, Մր. Թրօպրիճ, Մր. Բարմէլլի (?) Մր. Հուելլըր (?) և այլն ասոնց նման շատեր։

Այս Միսիօնարք իրենց առաքելական գործէն հեռացնելէն վերջը՝ հոս մնացողներուն վրայ պէտք է լաւ քօնորօլ դնել, և մեծապէս բարեփոխել այն ծրագիրը, որ մինչև ցարդ իրենց գործողութեան ասպարէզն եղած էր։ ասոր հետ ի միասին տեղացի արժանաւոր հովիւք, և վարժապետք ինչպէս նաև արժանաւոր ժողովուրդներէն իրենց գործակից և խորհրդակից ընել, և ըստ այնմ տնօրինել կրթական, տպագրական, և առաքելական գործերն։

Բայց կատարեալ և տեական բարեկարգութիւն ձեռք բերելու համար, այժմ աւելի փորձառութեամբ կը խորհինք որ վերոյիշեալ ծրագիրն բաւական չէ բարւոք և հաստատուն վարչութեան մը գոյութեան։

Արդարև այս և ասոր նման ծրագրաց գործադրութիւնը կրնայ առ ժամանակ մը հաշտութեան և խաղաղութեան միջոց լինել երկու մարմ-

նոց մէջ, բայց մինչև հողմ մը և անձրև մը տեղալը, քանզի տունը աւաղի վրայ շինուած լինելուն այսպիսի միջադէպ մը կարենայ իւր կործանման նշանը տալ:

Մաշողական ախտէ բռնուած անձի մը մի քանի տեսանքի վերքերը բժշկելով ամբողջ հիւանդութիւնը բժշկած չենք լինիր, եթէ մի կողմէն վերք մը բժշկուի, միւս կողմէն երկու հատ կենէ, ինչու որ ամբողջ մարմինը թունաւորուած է, կատարեալ բժշկութիւն ձեռք բերելու համար, ամբողջ մարմինը բժշկութեան ենթարկել պէտք է:

Չենք կրնար մի քանի Միսիօնարներ միայն հեռացնելով բարեկարգութիւն հաստատած ըլլալ: Այո՛, այժմու Միսիօնարաց մէջ չեն գրտնուիր կամ խիստ քիչ կը գտնուին բարեսէր Ամերիկացւոց դիտումներուն և Պօրտ ընկերութեան նպատակներուն համապատասխանողը:

Անչ Ամերիկացւոց դիտմանց և Պօրտ ընկերութեան նպատակներուն հասնելու համար, ոչ թէ Միսիօնարաց մի մասն միայն պաշտօնանկ լինելու են, այլ այս ինքնակոչ առաքեալներուն բոլորն ալ խիստ քիչ բացառութեամբ (խօսքերնիս միայն Հայ—Բողոքական հասարակութեան մէջ գտնուող Միսիօնարաց համար է) հնար եղածին չափ շուտ պաշտօնանկ ընելով ետ իրենց տեղերը ճամբուելու են: Այո՛, դարձեալ և դարձեալ կը կրկնենք թէ առանց ասոր անհնար է այն վեհ Ազգին և ընկերութեան նպատակներուն իրականացման: Թո՛ղ տեսնեն տեսէք ո՞վ վեհ Ամերիկացիք, ոչ խօսքով այլ գործքով, քննեցէք ո՞ր է ձեր այսչափ տարւոյ միլիօնաւոր թաւեռներու պտուղները, ի՞նչ բարիք յառաջ բերած են ձեր առաքեալներն անոնցմով յայնկոյս ատլանդեան: Քրիստոնէք և տեսէք միթէ ձեր լուսմաները նոցա փառաց և ինքնահաճութեան զոհ գացած չե՞ն: Ո՞ր Հայուն սրտին մէջ շնորհակալութեան և երախտագիտութեան վէժ՝ դրին նոցա անուս մանկունքներուն ուսում՝ ուսուցանելով և քաղաքակրթութեան լուսոյն տեղեակ ընելով: և ասոնք չըլլալէն զատ, ո՞ր զգայուն Հայուն ձաղկանաց և ատելութեան պատճառ չեղան: Բաց ի նոցանէ որք իրենց ուղղակի կամ անուղղակի շահադիտական յարաբերութիւն ունին, որք բնականաբար ի սէր դրամոց նոցա կողմը պիտի բռնեն:

Երգ կը վերջացնեմք այժմ մեր գրութիւնը խոստանալով գրել պարբերաբար հետեւեալ վերնագրաց ներքեւ որք են. « Միսիօնարք » « Հայ—Բողոքական պաշտօնեայք » « Ամերիկեան քննիչ յանձնաժողովն » « Խնդիր գործակցութեան Հայ—Բողոքական պաշտօնէից ընդ Միսիօնարս » « Պօրտ ընկերութեան գործադիր ժողովն » և լին. և լին:

Մենք որոշած եմք առ այժմ ծածկել մեր անուն, անձնական խնդրոց և վեճի տեղի չի տալու համար: մեր խնդիրն երբէք անձնական խնդիր չէ, այլ սկզբունքի խնդիր է: Քանզի ինչպէս յայտնի է՝ Միսիօնարք երբէք խիղճ չեն ընել ձեռքերնուն եկածին չափ ամեն չարիքներ հասցընել իրենց դէմ՝ զրոյ հեղինակի մը (թէ և այս տողերը գրողը ամեննին

վախ չունի նոցա ահարկու բայց սնամէջ սպառնալիքներէն) բայց ի պահանջել հարկին կրնայ ոչ թէ միայն իւր անունը, այլև իւր անձը տալ ի սէր ճշմարտութեան:

Մենք կը փափաքինք որ մեր գրութիւնները Միսիօնարաց վրայ՝ սխալ ըլլան: Բայց Միսիօնարաց մինչև ցարդ այս և ասոր նման բազմաթիւ գրութեանց դէմ լռելը և միայն կարծեցեալ հեղինակի մը խիստ և ծանրը սպառնալիքներ ևեթ ընելով բաւականանալը *), դժբաղդաբար կը վկայէ որ իրենց վրայօք գրուած ամբաստանութիւնք իրողութիւններ են: այսու ամենայնիւ մենք դարձեալ կը հրաւիրենք զպատուելի Միսիօնարս որ պատասխանեն իրենց դէմ եղած գրութեանց, եթէ կը կարծեն որ չափազանցութիւն և սխալ են: Բայց մենք կը հարծենք որ Միսիօնարաց իրենց դէմ եղած գրութեանց չպատասխանելը ոչ այլ ինչ է, բայց միայն այն գրութեանց ճիշդ և ճշմարիտ իրողութեանց պատկերը լինելը՝ որք չեն կրնար հերքուիլ, ինչպէս որ երկու, երկու ալ չորս կընէն չկըրնար հերքուիլ:

Այս պարագայիս մէջ Միսիօնարաց համար աւելի աղէկ ճանապարհորդ գտնուիլ, բայց միայն եղած անցած բաները չգիտնալու զարնել:

Հայ—Աւետարանիչ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԻՍՏԱԿԷՍԵԱՆ:

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ.

Շամախու Ս. Սանգխտեան օրիորդական Հոգ. դպրոցի հոգաբարձութիւնը խնդրումէ տպագրել հետեւեալ հաշիւը:

1882 թ. առ մինն Յունվարի մնացեալ էր ուսումնարանապատկան մայր գումար սուրբ Սանդիս օրի. ուսումնարանին Շամախույ ութ հարիւր չորս ուրբ. երկու կոպ. (804 ուրբ. 2 կոպ):

1882 թ. աւետարանիչ

Ստացուեց քսան և ութ անդամներից տուրք, իւրաքանչիւր տասնական ուրբլի.	280
» Երկու անփոփոխ անդամներից տուրք.	200
» Վեց խնամակալութիւններից.	35
» Գոյացած նուէրներից և հանգանակութիւններից.	102—50
» Թոշակադրամ աշակերտութիւններից.	167—30
» Տոկոսադրամ ուսումնարանապատկան մայր գումարի.	200

(*) Ականջը կոնչէ Տօգթ. Վուտ Միսիօնարապետին և Յ. Արիստակէսեանին:

Ատացուեց յօգուտ ուսումնարանի Գաւառապետ պ. Նաու- մէնկօի ձեռամբ	72—50
Հայկական թատրոնի ներկայացումից	60
Ատացուեց պ. Գէորգ Կաճկաճեանի ձեռամբ մի քանի երի- տասարդներից նուէր	10—50

Գումար *) 1971—32

Ծանոթ.

Տուաւ Ուսուցչաց և Վարժուհւոյն	536
Տուաւ ծառային վարձ	44
Տուաւ Ուսումնարանի տան տարեկան վարձ	126
Զանազան ծախուց տուած է	38—11

Գումար 744—11

Մուտք **). 1971—32

Ծախք. 744—11

Միւսմէ ուսումնարանապատկան մայր գումար գանձապահի
մօտ ***) 1227—21

Ծանօթ Ինչպէս յայտնի է ընթերցողաց, երբ հրատարակուեցաւ
«Արարտի» 1882 թ. յուլիսի ամսատետրում Շամախույ սուրբ Սան-
դրիտեան օր. ուսումնարանի մտից և ծախուց հաշուեցուցակը, երեւե-
ցած էր, որ 1881 թ. ընթացքում բացի տարեկան մուտքից, մայր գու-
մարից ևս ծախսուած էր 261 ռ. 30 կ. ըստ որում և յարգոյ խմբա-
գիրը զգուշացրած էր հոգաբարձութեան և ահա աչքի առաջ ունե-
նալով այդ հանգամանքը, պատիւ ունի յայտնել հոգաբարձութիւնը,
ինչպէս երեւումէ նաև հաշուեցուցակից բացի այն որ նախկին ուսում-
նարանապատկան մայր գումարն այլև աւելացածէ 161 ռ. 89 կ.

Մենք կատարելով մեր սուրբ պարտականութիւնը՝ յանձնումենք
նորընտիր հոգաբարձութեան ցանկալով ի սրտէ յաջողութիւն, Յուսով
կնք որ մեր յաջորդները ևս աչքի առաջ կունենան ամեն սպառնացող
վտանգ, որ առիթ չի լինել մայր գումարի սպառելուն ըստ որում և
ուսումնարանին փակման դժբաղդութեան չենթարկելու սպասենք և
յուսանք:

Հոգաբարձուք

Գէորգ Կաճկաճեանց
Յովսէփ Սերգէյեանց
Յարութիւն Տէր Կապիտանց

(*) Գումարն 1931 թ. 82 կ. (**) 1931 թ. 82 կ. (***) 1187 թ. 71 կ. Բացի այս,
որ հաշուատու հոգաբարձուք թուերի մէջ սխալներ են արել, այլև թույլ են տուել
իրանց հաշուեցուցակում ջնջումներ անելու եւ թուեր փոփոխելու ի զգուշութիւն
կնք հրաւիրում:

Արարատի խմբագրութիւնն պարտք կը համարի որչափ որ հանգամանքները կը ներեն՝ Տաճկաստանի հայ լրագրներից հարկաւոր տեղեկութեանց քաղուածք անել և հրատարակել « Կ. ՊՕԼՍՈՅ 2ԱՅՆ » վերնագրով:

Մայիսի վերջին օրերում վերջացած լինելով ձեմարանի քննութիւնները. Գ. Լսարանի ուսումնաւարտ երիտասարդները նախ քան թողնելը ձեմարանի յարկը բարոյական պարտք համարեցին ամսոյս 2-ին հոգեհանգիստ կատարել տալ ձեմարանի հանգուցեալ Հիմնադրի գերեզմանի վերայ. Այդ երիտասարդները որ ձեմարանի առաջին խայրիքն են, ցանկալի էր որ իրանց պարտքը միայն հոգեհանգիստ կատարելով վճարած չը համարէին. այլ գործէին յօգուտ այն հասարակութեան, որի նուէրքներով իրանք և իրանց ընկերները բարոյական և նիւթական սրնունդ են ստանում. Հոգեհանգստեան ժամանակ ուսումնաւարտ Պ. Ստեփան Վանայեան կարդաց մի զգացմամբ լի ճառ, որ հարկ համարեց խմբագրութիւնս տպել Արարատ ամսագրիս բանասիրական բաժնում:

« Իմ նկատողութիւնները վերնագրով » յօդուածի մէջ սպրդած են տպագրական սխալներ, որոնք այժմ արդէն ուշ է ուղղելը. ի միջի այլոց՝ Մայիս ամսատետրակի 179 երեսի Վերգելիոսի ոտանաւոր գրուածքի թարգմանութիւնից յետոյ եօթներորդ տողում գրուած է « Տայքն էլ համարումէ ուղղակիտայք » որ պէտք է լինէր. « Տայքն էլ համարումէ ուղղակի Տայք »:

Որքան թէ Տաճկահայոց և թէ Ռուսահայոց լրագրներից տեղեկանումներ Կ. Պօլսոյ ազգային ժողովն ու պատրիարքարանը զբաղուած են կաթողիկոսական խնդիրով. իսկ այդ խնդիրը պարզաբանելու համար կարգուած է մի մասնաժողով՝ պատրիարք հօր նախագահութեամբ. Յանկալի էր որ մասնաժողովի եզրակացութիւնները պարբերաբար հրատարակուէին ի գիտութիւն հետաքրքիր հայ հասարակութեան. իսկ եթէ մասնաժողովի եզրակացութեանց տեղեկալ լինելու բաղդը միայն վերապահուած կը լինի մասնաժողով կազմող անդամոց՝ իբրեւ առանձնաշնորհութիւն. այն ժամանակ իրաւունք կունենան ուրիշներն էլ կասկածել այդ մասնաժողովի գործունէութեան մասին՝ որ սկսուեց մի գժտութեամբ ընդ մէջ յանձնաժողով կազմող անդամոց, որով Պ. Ստեփան Փափազեան հրաժարուեց մասնակցելու ժողովներին:

« Մեղու Հայաստանի » լրագրի № 57 համարի առաջնորդող յօդուածը Շղշի քաղաքի հայ հոգեւոր ղարանոցի տարտամ զրութիւնը ի նկատի ունենալով մատնանիշ է լինում այն հանգամանքների վերայ, որոնց

րեական հետեանքն են մեր դպրոցներում տեղի դառն թերութիւնները։ Նոյն Մեղուի 58 համարում տպուած Հուշուայ երկսեռ դպրոցների մասին թղթակցութիւնը շատ տխուր գոյներով է նկարագրում դպրոցների դրութիւնը։ Մեր դպրոցական հաստատութեանց և յատկապէս Հուշիի դպրոցների վարչութեան ուշադրութեանն է յանձնում խմբագրութիւնս յիշեալ գրուածքները Մեղուի։ յուսալով թէ մեր դպրոցների վարչութիւն կազմող անձինք վերջապէս կը մտածեն թէ որպիսի սուրբ պարտականութիւն են ստանձնել իրանք։ Նոքա պէտք է մտածեն որ, թէ և հասարակութիւնը դեռ անտարբերութեամբ հետամուտ չէ իւր հասարակական գործերին, թէ և իշխանութիւնը ներողամիտ աչքով է նայում, սակայն կը գայ ժամանակ որ այդ երկուքն էլ իրանց գերի մէջ կը ճաննեն և իրանց խղճի դատաստանին մօտիկ չանող պարոնները կը պարտաւորուին խիստ պատասխանատուութեան ենթարկուելու։

«Մշակ» լրագրի 85 համարում տպուած Արիստակէս աւագ քահանայ Բէնքլեանի նամակի վերայ վստահանումէ խմբագրութիւնս հրաւիրել Թիֆլիզի թեմի վիճակաւոր Գեր. Արիստակէս եպիսկոպոսի, Կոնստնտնուպոլիսի և Թեմական տեսչի ուշադրութիւնը։

Հաղորդում են խմբագրութեանս, որ Վաղարշապատի տղայոց դպրոցի հոգաբարձուաց եռամեայ ժամանակամիջոցը լրացած լինելով մտադիր են շուտով հրաժարել իրանց պաշտօնից։ Ժողովրդի ուշադրութիւնն ենք հրաւիրում շուտով նոր հոգաբարձուներ ընտրել, որպէս զի յառաջիկայ ուսումնական շրջանին դպրոցի վիճակը բոլորովին չը դժուարանայ և փակման վտանգին հանդիպի, ինչպէս հաւաստիացնում են շատերն ի նկատի ունելով ձախող հանգամանքները։

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ

ՄԻՆՏԵԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՑ ՔԱՂՈՒԱԾԻ.

ՎԱՐՉԱԿԱՆՔ.

23 Մարտի, Սինօղը ի նկատի ունելով Յովակիմեան Արժ. Վեռնդ վարդապետի խնդրագիրը, որով յայտնումէ թէ հանգուցեալ Տ. Գէորգ Գ. Նաթուղիկոսի և Սինօղի հրամանով վարած լինելով երկար ժամանակաւ Տպարանական ժողովի անդամութեան պաշտօնը և այժմ ծանրաբեռնուած լինելով ձեմարանում Ձայնագրութեան դասատուութեամբ և վերակացութեան պաշտօնով՝ խնդրումէ տկարութեան պատճառով արձակել իրան Տպար. Ժողովի անդամութիւնից։ Սինօղը ըստ խնդրանաց նորա արձակելով Տպար. ժողովի անդամութեան պաշտօնից։ 2-ն Մայիսի կարգեց վերակացու Վեհարանական կայից և գոյից, որոնք

1867 թուից մնացած էին առանց պաշտօնական վերահսկողի: Աւհարանի իրեղինաց ցուցակագրութեան ըստ օրագրութեան ներկայ պէտք է լինին Սինօգի անդամներ — Գեր. Տէր Մեսրոփը և Ներսէս սրբազան եպիսկոպոսը:

9 Մայիսի, Սինօգը ի նկատի ունենլով Արաստանի Հայոց վիճակաւոր առաջնորդի տարւոյս Մարտի 14 ին մատուցած յայտարարութիւնը, պատուիրումէ Արաստանի թեմի Հայ եկեղեցեաց Երեսփոխանական Հաշիւների գննութեան համար կարգած մասնաժողովի եղբակցութիւնները որոշակի յայտարարութեամբ զեկուցանել Սինօգին:

20- Մայիսի, Սինօգը ի նկատի ունենլով Բագրեանդայ Աւարքիլիսէի Հայազգեաց բազմաստորագիր խնդիրը, որով տեղւոյն Հայազգիք յայտնումն իրանց թշուառութիւնները յօրէ գաղթականութեան, առաջադրումէ Միացեալ ընկերութեան Աւարքիլիսէյում մի դպրոց բանալ և յանուն Արաշկերտի գաղթականութեան հանգանակեալ դրամների տուկոսը, որ իւրաքանչիւր տարի ստանումէ ընկերութիւնը, գործագրի դպրոցի յարատեւութեան համար:

27- Մայիսի, Սինօգը ի տեղի հրաժարականով արձակուած Անանիա վարդապետի Համազասպեան, նշանակեց Ագուլիսի Ս. Թովմայ վանուց վանահայր Աղափիրեան Գեր. Գրիգոր եպիսկոպոսին ըստ ցանկութեան իւրում, որ տկարութեան պատճառաւ հրաժեշտ տուած էր Ճեմարանի ուսուցչութեան պաշտօնից:

27 Մայիսի, Հանգուցեալ Տ. Գէորգ Դ. Կաթուղիկոսի պաշտօնական և մասնաւոր թղթերը ցուցակագրելու և կարգի դնելու համար նշանակուեցին Անդամք Սինօգի Գեր. Տեառք Մեսրոփը և Յովակիմ Սրբազան եպիսկոպոսունը, և Սինօգի Տնտեսական Մասնի կառավարիչ աստիճանաւոր Պ. Ղազար Տէր Ազգարեան՝ իբրեւ քարտուղար:

27 Մայիսի, Սինօգը ի նկատի ունենլով Աստրախանայ Կոնսիստորիայի յայտարարութիւնը, իւր հրաժարականի հիման վերայ արձակեց Աստրախանի հոգեւորականաց որոց և այրեաց երեքտասանամեայ հոգաբարձութեան անդամութիւնից Պոպովեան Տէր Աբրահամ քահանային, տեղը հաստատելով Արժ. Թադէոս քահանայ Կոստենեանին:

30 Մայիսի, Արժ. Սահակ վարդապետ Բաղդասարեան նշանակուեց Ալէքսանդրապօլու վիճակի խոխանորդ ի տեղի Արժ. Յուսիկ վարդապետի Մովսիսեան, որ իւր տկարութեան պատճառով երկցս հրաժարականի յայտարարութիւն տալուց յետոյ գալով Ս. Էջմիածին երկցս ևս յատենի Սինօգի թախանձանօք խնդրել իւր խնդիրն և արձակել Ալէքսանդրապօլու փոխանորդութիւնից:

30 Մայիսի. Ղազարիւս Ս. Մակարայ վանքի վանահայր նշանակուեց Արժ. Յօնան արեղայ Սուբիասեան:

ԴԱՏԱՍԱՆԱԿԱՆ

9 Մայիսի. Արաստանի Հայոց Կոնսիստորիայի յայտարարութիւնը Սինօգը ի նկատի ունենալով վերահաստատումէ Կոնսիստորիայի վճիռը, որով Դաղէթու Աղէքսանդր քահանայ Արարատեանը պարտաւորվումէ տասն և հինգ ռուբլի տուգանքի և միամեայ ժամանակով Արաստանի մի վանքում՝ ապաշխարանի, նորա զանազան ապօրինի վարմանց և

չորրորդ աստիճանի խնամեկան չըհասու թեամբ պսակ օրհնելուն համար, պսակն ևս անվաւեր է համարուած:

9 Մայիսի, Սինօդը ի նկատի ունելով, Համախու Կոնսիստորիայի յայտարարութիւնը՝ վերահաստատումէ Կոնսիստորիայի վճիռը, որով Յովհաննէս քահանայ Տէր Աւագեանցը և Սահակ աւագ քահանայ Տէր Սահակեանը իւրեանց խռովարար բնաւորութեան համար դադարումն քահանայագործութիւնից՝ երթարկվումն մի ամսեայ եկեղեցական ապաշխարանքի:

20 Մայիսի. Սինօդը ի նկատի ունելով Թիֆլիզի Կոնսիստորիայի յայտարարութիւնը և Գորւոյ փոխանորդի հեռագրական ծանուցումն, նոր քայաղիտու գաւառի Ադիամանցի Յովհաննէս քահանայ Տէր Ոսկանեանցին Խոր Վիրապի վանքում անորոշ ժամանակով առանց փլնի ունկնդիրների կարգում ապաշխարանքի ենթարկեց, նորա առանց մերձաւոր իշխանութեան թոյլտուութեան՝ ինքնագլուխ ղէպի Տփլիս գնալուն համար, Գորւոյ կողմերում մերձաւոր խնամութեան աղագաւ Սինօդից արգելուած պսակը կատարելուն և այլ աններելի յանցանքներ գործելուն համար:

ԿՊՐՈՑԱՆԱՆՔ

9 Մայիսի, Յարգելի պարոնայք Աստուածատուր Կաճկաճեան, բժիշկ Ռոմանոս Մելիքեանց, Եսայի Մելիքեանց, Մինաս Պիտանեանց Ղըզլարու հայ հասարակութեան համախօսական ընտրութեամբ և առաջարկութեամբ հաստատուեցին երեքամեայ ժամանակով տեղւոյն երկսեռ դպրոցաց հոգաբարձու հրամանաւ Սինօդի:

9 Մայիսի, Սինօդը ի նկատի ունելով Համախու թեմի Կառավարչի յայտարարութիւնը, Մազրասայի նորաբաց օրորդական Ծխական հոգեւոր դպրոցի համար տեղւոյն հայաղգեաց համախօսականով ընտրուած յարգելի պարոններին — Էֆէնդեանց Գրիգորին, Գէորգեան Տէր Սահակեանց Գրիգորին, Հաջվերտեանց Ալէքսանդրին, Զլովիարեանց Գաբրիէլին հաստատեց հոգաբարձու:

11 Մայիս, Արժ. Խորէն քահանայ Միրզաբէկեան, սրբոնայք Սերգէյ Միքայէլեան Վարչամեանց, Եղիշէ Նաբաթեան, Ստեփան Տէր Յովհաննեան, Սահակ Ադամեան, և Միքայէլ Մատաթեան հաստատուեցին ըստ համախօսական թերթի հայազն հասարակութեան Բաքուայ եռամեայ ժամանակով առաջինը նախագահ հոգաբարձութեան, իսկ մնացեալքը՝ հոգաբարձու երկսեռ հոգեւոր դպրոցաց տեղւոյն. անձնափոխանորդ են Պ. Պ Ալէքսանդր Ներսէսեան, Գէորգ Միրզաբէկեան, Յովսէփ Պօպովեան և Սերգէյ Կրասիլնիկեանց:

20 Մայիսի, Բաքուայ Համախու ճանապարհի թաղի հայ Հոգ. երկսեռ դպրոցաց հոգաբարձու հաստատուեցին երեք ամեայ ժամանակաւ Արժ. Հարթ Թադէոս աւագ քահանայ Բուդաղեան նախագահ. Գրիգոր քահանայ Տէր Գրիգորեան, Պարոնայք Պօղոս Սարգսեանց, Համբարձում բէկ Իւզբաշեանց՝ գանձապետ, Աբրահամ Սարումեանց, Յակովբ Փիրզատեանց և Հայրապետ Քոչարեանց:

Խնամի քնն

Ալեքսանդրոսոյ եւ վիճակն.	Յովսէփ ա. քն. Կոստանեան
Ապետրան	» Եղիշէ վարդապետ Ամատունի
Մասնարա	» Խաչատուր քննյ. Տէր Թաղէոսեան Թալինում
Գանձիքասար	» Շմաւօն քննյ. Արտաշատում
Նոր Բայազիտ	} Բարդուղիմէոս վարդապետ Գէորգեան
Դարաշիւղ ա.	
Դարաշիւղ ք.	
Գողթնի	» Հայրապետ Արասխանեանց վ. Ազուլիսում
Դարաշաքեազ	» Սողոմոն քննյ. Տ. Ղազարեան Զանաղում
Երեւան եւ Զանգիքա.	» Գէորգ քննյ. Թաղիանոսեան Երեւանում
Զանգեազօր	» Խարայէլ քննյ. Յարութիւնեան, Գեօրիսում
Կարս	» Գրիգորիս Եպիսկոպոս Աղուանեան
Կողք	» Յովսէփ քննյ. Կողքում
Կոսայֆ	» Յովհան Աւագ քննյ. Արամուսում
Մեղրի	» Գէորգ քննյ. Տ. Գրիգորեան
Նախիջեւան Հին	» Հոգեւոր Կառավարութիւն Հայոց
Շարուր	» Թաղէոս քննյ. Տ. Յովհաննիսեան Նորաշէնում
Սարդարապատ	} Մամբրէ վարդապետ
Զէյֆալ	
Աղաղալաւ	
Ուրմաշու	» Սիմէօն քննյ. Տ. Ահարօնեան Փանիկում
Տաթև	» Հոգ. Կառավարութիւն Հայոց
Օշական	» Եսայի Ա. քննյ. Ամատունի

Թիֆլիսի քնն.

Ախալցխա	Հ. Կառավարութիւն Հայոց.
Ախալաբա	Խորէն ա. քննյ. Բարսեղեան
Գանձակ	Հոգեւոր Կառավարութիւն Հայոց
Գօրի	Հոգեւոր Կառավարութիւն Հայոց
Դիլիջան	Ստեփաննոս քննյ. Խալաթեանց վ. Աղղանում
Դուշեթ	Աղէքսանդր քննյ. Տ. Յովհաննիսեան
Թելաւեւ շրջակայքում	Գէորգ ա. քննյ. Տէր Սարգսեան
Թիֆլիս	Թաղէոս Աւագ քննյ. Խոջաէյնաճեան
Մեծ Դարաֆիլիսա	} Արսէն Աւագ քննյ.
եւ շրջակայքում	
Սղնախ	Ստեփաննոս ա. քննյ. Տէր Ստեփանոսեանց
Սուրաբ	Յովսէփ ա. քննյ. Առիւծեան
Քոթայքիս	Դաւիթ ա. քննյ. Եարալեան

Դարաբաղի քնն.

Նուխի եւ շրջակայք. Հոգեւոր Կառավարութիւն Հայոց
 Շուշի եւ շրջակայքում Կոնսիստորիայն Հայոց

Շամախու քնն.

Բազու	Խորէն քննյ. Միրզաբեկեանց
Դուքայ	Աւագ քննյ. Աւշարեան
Շամախի	Սարգիս տ. քննյ. Փիրվերտեանց
շրջակայքում	Մեսրոպ քննյ. Տ. Սարգսեանց Գիրքում
Դարբանդ	Խորէն քննյ. Գալստեանց
Զիւռնիս	Մելքիսեդեկ Եպիսկոպոս Մուրատեան
Կ. Պոլիս	Գէորգ Ծ. վարդապետ Բուսմուքեան

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՅԱՌԱՋԻԿԱՅ 18⁸³/₈₄ Թ. (ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ)

„ՎԱՐԺԱՐԱՆ“

Մանկավարժական ամսագիրը կհրատարակուի նոյն դիրքով, նոյն ուղղութեամբ, նոյն ծրագրով եւ նոյն աշխատակիցների գործակցութեամբ:

Բաժանորդների թիւը աւելանալուն պէս, ամսագրի շրջանը կընդլայնենք:

Տարեկան բաժանորդագինն է 5 ռուբլի կաշիի վճարելի: Սակայն խմբագրութիւնս, ի նկատի առնելով ուսուցիչների եւ առհասարակ ազգային պաշտօնեաների մեծ մասի նիւթական անապահով դրութիւնը, եւ դոցա գործը դիւրացնելու համար որոշել է, որ նոքա ստորագրուելիս, մինչեւ Օգոստոսի 15-ը վճարեն 2 ռուբլի. նոյեմբերին 2 ռուբլի եւ Փետրուարին 1 ռուբլի:

Տարին սկսվում է Օգոստոսին եւ վերջանում Մայիսին, տարին հրատարակելով տասը տետրակ

Թիֆլիզում ստորագրուել կարելի է Խմբագրատանը (Երեւանեան հրապարակ, ռուսաց սեմինարիայի հանդէպ, տուն № 20 Միրիմանեանցի) եւ պ. Եփրեմ Մատուրեանի լամպային մագաղինում: Օտարաքաղաքացիք դիմում են այս հասցէով՝

Въ Тифлисъ, въ Редакцію педагогическаго журнала „Варжаранъ“. Эри-ванская площадь, противъ русской Семинаріи, № 20 домъ Мириманова. Իսկ արտասահմանից՝ Tiflis (Caucase), Rédaction du journal pédagogique „Varjaran“.

Խմբագիր - Հրատարակիչ՝ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԽՈՍՐՈՎԵԱՆ.